

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра філософії та культурного менеджменту
Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

**«Динаміка розвитку апологетики в незалежній Україні :
академічний та конфесійні виміри»**

Виконала студентка 6 курсу, групи ЗМР-61
спеціальності 031 Релігієзнавство

Михайловська Вікторія Андріївна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Филипчук Світлана Василівна

Рецензент:

Кандидат філософських наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін

МЕГУ ім. С. Дем'янчука

Смаль Ірина Ігорівна

Роботу допущено до захисту
на засіданні кафедри філософії
та культурного менеджменту
(протокол № 6 від «15» листопада 2022 р.)

Завідувач кафедри _____ / Петрушкевич М.С. /

Острог - 2022

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I	8
АНАЛІЗ РОЗВИТКУ АПОЛОГЕТИКИ У КОНФЕСІЙНОМУ ТА АКАДЕМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	8
1.1. Історіографія та джерела дослідження	8
1.2. Періодизація розвитку апологетики в Україні	14
1.3. Типи християнської апологетики	26
Висновки до розділу I	29
РОЗДІЛ II	30
ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ЯК МАЙДАНЧИК РОЗВИТКУ АПОЛОГЕТИКИ	30
2.1. Конфесійні навчальні заклади й викладання апологетики: компаративний аналіз.	30
2.2. Діяльність Християнського науково-апологетичного товариства	36
2.3. Вияви апологетики в академічному середовищі	39
Висновки до Розділу II	45
РОЗДІЛ III	46
АПОЛОГЕТИЧНИЙ СЕГМЕНТ МЕДІАСЕРЕДОВИЩА	46
3.1. Книжкова продукція апологетичного жанру: видавництва, тематика, постаті, промоція	46
3.2. Інтернет-простір як майданчик для апологетичних проєктів	52
3.3. Телевізійні апологетичні проєкти	62
3.4 Використання християнами апологетичних ресурсів та книг у духовній допомозі українцям під час російсько-українській війні	66

	3
Висновки до Розділу III	79
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	81
ДОДАТКИ	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. За останні чотири-п'ять століть збільшилася кількість людей, які сумніваються у справжності та авторитетності Біблії. Вони постійно роблять все можливе, щоб поставити під сумнів надійність Біблії. Ці люди підкреслюють невідповідності, протиріччя та помилки у Біблії. Знайшовши певні, на їхню думку, неточності, вони стараються донести світові, що Біблія застаріла, марна і словам із Святого письма не варто вірити.

Також у сучасному світі часто зображують історичне християнство пихатим, примітивним і таким, що пригнічує. Щодня і в кожній країні безліч книг, журналів, статей і ток-шоу виливають інформацію, що компрометує Біблію, яка розрахована на знищення як самої віри, так і її прихильників. У навчальних закладах, університетах, лабораторіях, літературах – всюди антихристиянські філософії тепер посіли центральне місце.

Однак зміни у світі зажадали розробки інструментів та підходів для боротьби з цими серйозними атаками на християнську віру. Таким чином, це введення в християнську апологетику висвітлює деякі проблеми та нападки, які вторглися до християнського табору з боку релігійного світу (наприклад, мусульмани, мормони, індуїсти, еретики, культи тощо), нерелігійного світу (наприклад, світського) або навіть у будь-якій іншій формі, що транслюється за допомогою технологій, електронних і друкованих засобів масової інформації, що постійно розвиваються.

На відміну від інших філософських і релігійних світоглядів, світогляд християнина є не абстрактна умоглядна побудова, а життєдайний метод осмисленого і морального життя людини у світі. Тому й основний метод апологетики полягає насамперед у позитивному життєвому зображенні основних істин християнства та з'ясуванні глибокого внутрішнього зв'язку цих окремих істин, які є органічною цілісною єдністю. У ній важливі

позитивні раціональні обґрунтування і докази, що спираються на міркування розуму. За допомогою цих доказів апологетика захищає християнську релігію.

Актуальність полягає в тому, що в сучасному світі виникають різноманітні питання у сфері атеїзму, секуляризму, інших релігій та епохи постмодерну, аргументи яких підривають авторитет та істинність християнства. Адже в епоху постмодерну руйнування підвалин, на якому будувався весь цивілізований західний світ, стає ключовим фактором формування нової культури, в якій ми живемо. Кожна епоха диктує свої правила, якими повинна жити культура. Саме цим теж займається апологетика, адже від лідерів думок залежать формування світогляду людей та усіх сфер суспільства. Також особливо нагальним це питання стало у воєнний період на території України, внаслідок повномасштабного вторгнення з боку Росії. Чимало українців постраждали та втратили близьких людей, житло, роботу та все те, що приносило їм радість. З цим всім у них виникає багато запитань на кшталт : «Де справедливість? Де Бог, коли стільки довкола зла? Як далі жити? Якщо Бог є, то чому Він допускає війну?» Тому християни повинні бути готові дати раціонально обґрунтовану відповідь на користь захисту християнських істин та дати надію іншим. Саме тому важливо і потрібно вміти швидко реагувати на питання суспільства та давати їм правильні відповіді, які допоможуть проходити труднощі та проблеми, сформувати нову культуру з якісним фундаментом та правильними цінностями.

Апологетика є важливим аспектом християнської віри. Це було історично й досі зберігається. Вид і форма даного вчення можуть відрізнятись, але ціль – прославити Бога та захистити християнські істини. Християнам необхідно розвивати не лише правильне ставлення, а й власні компетенції, якщо вони хочуть ефективно захищати віру у постмодерністському контексті. Адже, сучасні люди відносяться з великою повагою до наукових фактів, ясності і раціональності. Також через значну

зайнятість прагнуть короткі та змістовні виклади, які дозволяють їм зекономити свій час.

Метою роботи – визначити динаміку та необхідність впровадження апологетики в незалежній Україні, як в конфесійній, так і в академічній сфері.

Об’єкт роботи – апологетика, її розвиток у сучасному світі.

Предмет роботи – динаміка розвитку апологетики в сучасній Україні.

Для досягнення зазначеної мети нами було визначено наступні **завдання:**

1. Дослідити, що таке апологетика, її основні типи, завдання, функції та методи реалізації;
2. Проаналізувати історію зародження, впровадження та розвитку апологетики в Україні;
3. Визначити сучасний стан розвитку апологетики, її впровадження в медіапростір та мережу інтернет;
4. Охарактеризувати зв'язок релігії та освіти, важливість впровадження апологетики в освітній напрям.

Хронологічні межі охоплюють період від здобуття незалежності Україною 1991 р. і до сьогодні. Розвиток апологетики у державі залишилася за межами дослідження, проте потребує ретельного аналізу. Разом із тим у роботі розглядаються окремі події, які відбувалися на початку XXI століття і вплинули на піднесення апологетики в академічному, конфесійному та суспільному вимірі.

Методи дослідження. У роботі використано подокументний метод збору даних та метод компаративістики; методи спостереження та порівняння; систематизації та узагальнення; логічно-семантичний та проблемно-хронологічний, індукційний та дедуктивний методи наукового пізнання. Їх поєднання та взаємопроникнення дають змогу відтворити об’єктивну картину подій.

Наукова новизна полягає в тому, що на основі архівних та опублікованих джерел зроблено аналіз та синтез із метою дослідження

розвитку апологетики; її вияв не лише як захист християнської віри у риторичі з опонентом, але і вплив на різні сфери суспільства, зокрема на суспільно-політичну сторону держави, а також її вклад як частини богослов'я у формуванні патріотизму та націотворення після проголошення незалежності України.

Проведене дослідження має не тільки **теоретичне**, а й **практичне** значення. Воно визначається можливістю використання проаналізованих матеріалів для подальшого вивчення та раціонального обґрунтування християнської віри, особливо у період кризових явищ суспільства.

Апробація результатів роботи. Виступ на науковій конференції «Дні науки» у Національному університеті «Острозька академія».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких складається з підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ АПОЛОГЕТИКИ У КОНФЕСІЙНОМУ ТА АКАДЕМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

1.1. Історіографія та джерела дослідження

Апологетикою називають частину християнського богослов'я, яка слугує обґрунтуванню основ віри та захисту християнських доктрин. Апологетика – це проповідь християнських істин мовою культури і науки. Таким чином вона є основною мовою християнства у діалозі з культурою. Важливість апологетики сьогодні підкреслює факт, що саме сучасна культура і наука відіграє ключову роль у дехристиянізації світу. І одна з причин такого стану – відступ християн із цих сфер. [34]

Термін походить від грецького *ἀπολογία*, що означає «захист» або «виправдання». Чи потребує Євангелія захисту? Так, коли мова йде про навернення нових людей та протидію поширенню неправди про християнство. Раціональні факти захисту християнського віровчення не є гарантією навернення людини, проте вони слугують поштовхом, щоб зробити цей крок віри. [34]

Апологетика є тією гілкою богослов'я, яка встановлює розумність акту віри. Розум повинен захопити першість перед вірою, надією та любов'ю. Класичний ортодоксальний погляд виражений в таких середньовічних формулах як : *fides quaerens intellectum* («віра шукає пізнання») і *credo ut intelligam* («вірю, щоб розуміти»). Це означає, що коли першою приходить віра, за нею слідує і розуміння за допомогою віри. З іншої сторони, багато з того, що Бог відкрив як предмет віри, наприклад, Його існування і деякі з Його властивостей, також можуть бути доведені людським розумом. [4,48]

У людей є різні причини для вивчення апологетики. Для багатьох – ж це краще пояснити свою віру. Деякі опиняються в професійних ситуаціях, коли їм потрібно навести академічні аргументи, чому або як вони можуть вірити тому, у що вірять, і продовжувати займатися обраною сферою. Багато людей прагнуть стати кращими свідками іншим і хочуть краще відповідати на запитання. [33]

Найбільшим апологетичним твором давніх часів є *Summa Contra Gentiles* Фоми Аквінського. Автор починає з вказівки на те, що християнське одкровення містить два види істини. Деякі з них можуть бути відкриті людським розумом із використанням його природних ресурсів, тоді як інші знаходяться за межами розуму і можуть бути пізнані лише через божественне одкровення. У перших трьох книгах він має справу з істинами першого роду, а в четвертій обговорює положення віри, що виходять за межі розуму, показуючи, що хоч вони і перевищують розум, але не суперечать йому. Навчання єретиків, навпаки, суперечать або відомим розуму істинам, або основним вченням християнської віри. [67, с.105-113]

Апологетична думка на Русі виникає від прийняття християнства. Однак, фактично, до XIX століття вона не мала тієї специфіки, яка притаманна сучасній Апологетиці, і охоплювала всі питання, пов'язані із захистом православ'я та боротьбою з іновірством, єресями, лжевченнями та забобонами, розколом, інослав'ям, сектами, «вільнодумством», атеїзмом та т. д. У перші століття перед Українською Церквою стояли дві основні завдання: позитивне розкриття істини християнства і боротьба з язичницькою спадщиною в душах людей. Вирішення цих завдань здійснювалося у різноманітних формах: в усних проповідях та викриттях, повчаннях та посланнях, у спеціальних творах тощо. [93, с.169- 190]

Розглянемо праці у період незалежності України. Хромець у своїй дисертації зазначає: «Класифікуючи ранньохристиянське богослов'я П. Михайлов зазначає: «... основні елементи давньохристиянського богослов'я,

що відповідають трьом осьовим напрямом християнського богослов'я: внутрішня проповідь (катехизація і гомілетика), боротьба з ересями (догматика і каноніка) і взаємовідношення із зовнішнім світом (апологетика і місіонерство). Полемічна діяльність, як ми бачимо з цієї класифікації, виявляється далеко не єдиним напрямом розвитку богослов'я, хоча часом, безсумнівно, виходить на перший план». Якщо спроектувати на богословську освіту виокремлені три осеві напрями християнського богослов'я, то воно відповідає зазначеним нами першим трьом типам богословської освіти: внутрішня проповідь – катехитичний; боротьба з ересями – доксологічний; взаємовідносини з зовнішнім світом – місіонерсько-апологетичний. Подібну класифікацію можна застосувати і до богослов'я інших релігійних традицій, де має місце аналогічний поділ. Важливим є те, що в третьому типі богослов'я ми віднаходимо перехід до неконфесійного богослов'я та відповідно до неконфесійної богословської освіти. Місія і апологія спрямовані, передовсім, не на внутрішньоconfесійні проблеми, а на поширення ідей конфесії, або захист конфесії від нападок інших релігійних традицій чи світоглядів, чи від державної влади, яка сповідує ідеали іншої релігії. Важливим є той факт, що і в місії, і в апології богослов'я та відповідно в місіонерсько-апологетичному типі богословської освіти, починають більше вживати мову повсякдення, а не конфесії, або краще сказати ту мову, яка зрозуміла всім тим, хто до конфесії не приналежний.» [19,с. 96-97].

Аналізуючи, важливо розуміти, що апологія богослов'я містить в собі місіонерський характер, а саме: взаємодіяти зі світом за допомогою мови, яка буде зрозуміла усім. Розглянемо також деякі фундаментальні аспекти у апологетиці і яку місію вона виконує.

У статті «Сучасне християнське мучеництво в парадигмі святості» Остащук І. Б. описує мученицьку смерть у ранній період Церкви так: «Ранньохристиянські автори, ведучи мову про мучеників, називали їх

«свідками Христовими», що сміливо захищали свою віру навіть перед небезпекою жорстоких переслідувань і смерті...У давньоримському судочинстві піддавали тортурам усіх засуджених, це було тогочасною нормою в процесі дізнання. Для християн справжньою цінністю було не саме по собі страждання, а готовність прийняти його заради Христа. Для ранніх християн мученики були не тільки сповідниками віри, але й борцями (αθληται) за віру».

[13, с. 76]

Бачимо, що захист віри у ранній період церкви був не лише у полеміці, але і готовності прийняти смерть заради християнської віри.

Також, важливим є питання людської гідності та мучеництва, яке описується в статті Максима Дойчика: «Проблема гідності людини у християнській апологетиці»: «На думку апологетів, метою гідного людського життя є самовдосконалення й служіння Богові, а найвищим критерій гідності є мучеництво як уподібнення мукам Ісуса Христа, який є зразок покори, смирення, мудрості. Отож гідність людини пов'язувалась з такими дихотоміями, як тілесність і безсмертя, воля й відповідальність.

Людина у християнській апологетиці визнається образом і подобою Божою, істотою, яка несе в собі Дух Святий, яка наділена розумом і волею обирати між добром і злом. Тому гідність людини визначається як невід'ємна її якість, оскільки Бог – Творець, визначає гідність свого творіння». [11, с. 238]

Якщо проаналізувати вище сказане, то розуміємо, що гідність це не лише розуміння того, що людина створена на образ Божий, але і те, що вона владна нести відповідальність за свої дії згідно добра чи зла. Та не менш важливим моментом є діяльність розуму у цьому всьому. Адже у апологетиці розум і віра ідуть нога в ногу. І найвищим критерієм гідності є мучеництво, яке характеризується покорою та смиренням істині, не дивлячись на обставини та загрозу земному життю.

Під впливом реалій сучасного суспільства та загроз модернізується християнське віровчення у різних аспектах, відбуваються зміни у змісті релігійних концепцій, поглядів та діяльності християнських церков. Все це свідчить про поворот християнства до актуальних проблем людства, прагнення дати відповіді на важливі виклики епохи. Що правда у різних напрямках християнства богослови знаходять різні для себе виклики.

Ковальчук М. , магістр православного богослов'я зазначив, що ідея єдинобожжя несе небезпеку для християн. Адже без істини про спасіння людства Христом, зникає саме християнство. Тому варто боротися і протистояти такій ідеології.

«Сьогодні у світі все частіше і нав'язливіше пропагується ідея єдиного (одного і того ж) у всіх релігіях бога, в основі якої лежить загрозлива тенденція нівеляції віровчительних істин і принципів, відкинення їх на периферію духовного життя. За таких обставин втрачається суть і зміст тієї чи іншої релігії. Це явище несе особливу небезпеку для послідовників християнського віросповідання, зокрема православ'я, адже без спасительного подвигу Христа віра наша марна (1 Кор. 15: 14). Суть цієї небезпечної ідеї полягає передусім у тому, що основним принципом передбачається єдинобожжя, спільне молитовне поклоніння, а спосіб сповідання і образ Бога, який у кожній релігії інший (відтак сповідується не один Бог, а багато богів), займає другорядне значення». [12, с. 48]

Не менш важливою точкою зору є проблематика чуда у католицькій апологетиці, яка описана у монографії Андрія Пальчика: «Феномен чуда в католицизмі: теологічне осмислення». «Занепад традиційної концепції чуда проявився також у тому, що у середині ХХ ст. з'явилася тенденція уникнення тем, пов'язаних із чудесами. Кудасевич називає таку позицію фальшивою, оскільки усунення проблематики чудес Ісуса послаблює силу Євангелія і деформує її найглибший сенс. Згідно з «Dei Verbum» (п. 2), чудеса, будучи чинами Ісуса, належать до істоти Євангелії і мають розглядатися на рівні з

його вченням. Неможливо оминати чудеса, проповідуючи головні таємниці християнського життя (Великдень, П'ятидесятниця, Різдво), «тому також сором'язливе уникання чудес Ісуса в сучасному навчанні є великим непорозумінням». [14, с. 86]

Тут помітний відхід від концепції чуда як доказ істинності християнської віри, і потребує захисту, адже також без розуміння чуда та віри в нього пропадає власне і християнство.

Протестантські богослови вбачають для себе інші завдання. «Постмодернізм кидає виклик єдиній загально узгодженій істині, ставить під питання можливість безтілесного та абстрактного доступу до істини за допомогою раціональності. Ця тенденція доволі обґрунтовано сумнівається в можливому існуванні об'єктивного стану, з якого можна бачити світ з незаангажованої позиції. Постмодернізм виробляє звичку прислуховуватися до різноманітних голосів та перспектив, особливо до тих, що знаходяться під тиском якогось авторитету чи загнані у стан маргінесу. Більш того, він нагадує про те, що ми постійно ведемо розмову, виходячи з якогось конкретного (історичного, культурного, економічного, політичного і т.д.) контексту. Істина постійно втілюється і персоніфікується». [10, с. 104]

Судячи з тексту, стає зрозуміло що для протестантів здебільшого важливим проблематичним питанням стає постмодернізм та відсунення об'єктивної істини на маргінес.

Кожна течія християнства у ХХ – ХХІ для себе визначає різну «лінію захисту» та місію, проте усі вони стосуються найважливішого – збереження центральної християнської істини, а саме про життя та смерть Ісуса Христа та Його воскресіння .

1.2. Періодизація розвитку апологетики в Україні

Україна-Русь стала першою державою слов'янського Сходу Європи, де християнство стало невід'ємною складовою культурно - державного розвитку її нації і в цьому процесі особливе місце посідає Візантія, адже Україна-Русь прийняла святе хрещення візантійського обряду. Це хрещення України-Русі наприкінці десятого століття і цей обряд у той час були в єдності з латинським обрядом, а отже мали вселенський характер і всесвітнє значення. Україна та її церква – Київська церква, пильно берегли і продовжують берегти цю традицію саме через всесвітність останньої. [28]

Раннє українське християнство (XI-XII ст.) було базоване, як відомо, на одній єдиній Христовій вірі, котра навчала правильно (тобто – «право») вірити в Христа та «право» славити Його з огляду на наявність різних фальшивих єретичних вчень того часу, а також воно мало вселенський – католицький характер, бо визнавало разом із Візантійською церквою главою Церкви наслідника святого апостола Петра – Папу Римського. Ця вірність Київської церкви апостольському проводу Христової церкви навіть і після розколу Вселенської Церкви 1054 року залишалась характерною рисою Українського християнства. [28]

За часів татаро-монгольської навали розпад Київської Русі, звичайно, не сприяв піднесенню церковного життя. Митрополити, як і князі, мали діставати дозвіл (ярлик) на право виконувати свої повноваження. В ці роки церква була чи не єдиним інститутом, який став хранителем національних традицій і виразником національного духу. Оплотом української державності було Галицько-Волинське князівство, де церква мала досить міцні позиції. [28]

Кінець XIV — початок XV ст. — нелегкі часи для України. Більшість українських земель опинилася під владою Великого князівства Литовського, а згодом Польщі. Закарпаття було під владою Угорщини, Буковина — під владою Молдови, Чернігівська земля з 1503 р. належала Московській державі, Північне Причорномор'я — Кримському ханству. В. Липинський, відомий український історик, політичний діяч, вважав, що одна з причин втрати Україною своєї державності у той час — це занепад церкви в українських землях, денаціоналізація Київсько-магнатської верстви, позбавлення України своєї авторитетної церкви. Однак, незважаючи на це, український етнос зберігся як певна цілісність якщо не в політичному, то в духовному і культурному сенсі. Це час боротьби за збереження культурної самобутності України, де християнство виступає як чинник культурного процесу. Так, християнство сприяло виникненню східнослов'янського книгодрукування кирилицею. 1491 р. в Кракові друкуються «Октоїх» і «Часослов», 1495 р. в Чорногорії — «Псалтир». Білоруський учений-гуманіст Ф. Скорина у Празі видав кирилицею кілька частин Біблії, а у Вільно — «Апостол» (1517 -1518). Ці книги були поширені в Україні. 1577 р. князь К. Острозький заснував друкарню в Острозі, де 1581 р. була надрукована славнозвісна «Острозька Біблія». [28]

Культурно-національне відродження в Україні XVI – початку XVII ст. було пов'язане з внутрішніми соціально-економічними процесами, а також політичною і релігійною боротьбою. У цей період правлячі кола Речі Посполитої почали втілювати ідею церковної єдності – унії Православної та Католицької церков. 1596 р. в м. Бересті (Бресті) відбувся церковний собор, де було проголошено Унію. Основні умови об'єднання — це збереження за уніатською церквою православних обрядів і календаря, але при цьому визнання верховенства папи Римського і безпосереднє йому підпорядкування. До Унії приєдналося багато феодалів, шляхтичів, міщан. Однак після її проголошення розгорнулася гостра полеміка. Проти об'єднання церков

виступили такі відомі релігійні діячі і вчені, як Х. Філарет, С. Зизаній, І. Борецький, Г. Смотрицький, І. Вишенський, князь К. Острозький. На підтримку православної віри виступило українське козацтво. Гострі антиунійні виступи відбулися під час селянських повстань в 30-х рр. XVII ст. Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького в середині XVII ст. також проходила під гаслами боротьби за «вільності» і захисту православної віри. [53,83]

Роки першої половини XVII ст. стали визначальними для подальшого розвитку церковного, культурного, національного та суспільного життя України. Релігійне життя дістало нові імпульси для свого розвитку. Культурне піднесення України посилювалося з появою братств — громадських православних організацій міського населення, які рішуче виступали за розвиток вітчизняної культури. В цей час виникають Рогатинське, Острозьке, Галицьке, Вінницьке, Кам'янець-Подільське, Київське братства. Культурним центром став Київ з Київським братством та Печерською лаврою. В Лаврі 1616 р. архімандритом Єлисеєм Плетенецьким було закладено потужну друкарню. Вона на ціле століття стала значним чинником релігійного та культурного життя України. У ці роки було підтверджено громадянські права віруючих, юридичні та майнові права різних церковних інституцій православної церкви. Ці братські школи здебільшого були орієнтовані на богословську освіту місіонерського типу, громади єдиновірців і апологетику проти іновірців. Місіонерсько-апологетичний тип зорганізований на допомогу громадам, які потребують зовнішньої взаємодії зі світом, а саме : місія та захист християнських істинних переконань від віри опонентів. [19, с. 131]

XVIII ст. історики часто називають парадоксальним періодом в українській культурі. З одного боку — розквіт українського мистецтва і літератури, з іншого — українська культура втрачає свою самобутність і адаптується до зразків імперської культури, російської і австрійської.

Починаючи від Петра I, щодо України був взятий курс на ліквідацію політичних прав і самобутності України. У руслі цієї політики здійснювалися заходи з обмеження, а згодом і ліквідації особливостей церкви в Україні. На кінець XVIII ст. відбувається русифікація українського духовенства, зміна системи освіти, виховання кадрів, введення єдиних богослужбних книг.

Свідомі національні сили, що відстоювали свободу й гідність свого народу, найкращі представники української інтелектуальної, філософської, політичної думки тих часів так чи інакше зверталися до християнських засад. Досить назвати лише таких велетнів, як Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, М. Драгоманов, М. Грушевський, які у своїх творчих пошуках апелювали до Біблії як першооснови християнського вчення. [91, с. 10]

Національно налаштовані політичні сили також брали за взірць християнські настанови. Початок XX ст. знаменувався політичним і соціальним піднесенням у суспільстві, що мали як загальноросійський, так і національний характер. До процесу українського відродження тієї пори приєдналося українське духовенство. В програмах партій ліберального і соціалістичного спрямування з'явилися заклики до автокефалії Української Церкви. [91, с. 11]

Раціональне прагматичне мислення, характерне для західної цивілізації XX ст., посилює позиції атеїзму в світі. У роки радянської влади комуністична ідеологія, відкинувши релігію, запропонувала нову «віру» — віру в те, що рай можна побудувати тут, на землі. Історія церкви цього періоду сповнена драматизму, вона пов'язана з переслідуванням і репресіями щодо духовенства, особливо національно налаштованих його представників, закриттям і руйнуванням храмів. Разом з тим, «радянська влада не збиралася повністю знищити церкву як інституцію, але хотіла мати її слухняним елементом своєї як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Характерно, що під час Великої Вітчизняної війни, коли виникла загроза існуванню держави, керівництво країни звертається до духовенства за підтримкою (1943), що

сприяло консолідації національно-патріотичних сил. У 80-і роки ХХ ст. на хвилі демократизації активізували свою діяльність релігійні громади. В цей час спостерігається стійка тенденція до зростання кількості релігійних об'єднань, розширюється мережа релігійних громад. Почався необоротний процес оновлення суспільства в Україні. У контексті боротьби за незалежність України тісно переплітаються національне і релігійне відродження. Проголошення незалежності України відкрило новий етап у стосунках між церквою і державою. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» і нова Конституція України проголосили свободу світогляду і віросповідань в Україні, що є неодмінною умовою побудови громадянського суспільства. Церква бере активну участь у суспільних і політичних процесах. У багатьох містах і селах України зводяться нові храми, реставруються і відтворюються національні духовні святині. Зростає число духовних навчальних закладів, активізується видавнича діяльність релігійних установ. Незважаючи на конфесіональні непорозуміння між трьома гілками православ'я, за даними соціологічних досліджень, серед інших інституцій церква користується найбільшою довірою населення. Отже, як свідчить наша більш ніж тисячолітня історія, релігійне відродження завжди було неодмінною складовою національного самовизначення. Це стало важливим фактором державотворення в Україні. [92, с. 13]

Умовно можна поділити на три етапи розвитку апологетики в незалежній Україні за трьома напрямками :

- 1) Заснування і становлення духовних навчальних закладів;
- 2) Книговидавнича діяльність;
- 3) Суспільна діяльність.

I етап 1991 – 2000 рр. Після розпаду СРСР Україна отримала можливість створювати семінарії, місіонерські заклади та університети. У семінарії, вважали себе пара церковними організаціями, які безпосередньо працюють на церкву. Місіонерські заклади мали за мету придбання та

евангелізація світу. А християнські університети були на комерційній основі, які не відносились до церковних союзів. [2, с.23]

У перші роки освітня система можна сказати боролась за своє існування, де все ще залишались стереотипи атеїзму та матеріалізму. Що правда надивлячись на складну пострадянську ідеологічну ситуацію, проголошення незалежності України відкрило новий період у стосунках між церквою і державою. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» і нова Конституція України проголосили свободу світогляду і віросповідань в Україні, що є неодмінною умовою побудови громадянського суспільства. [2, с. 31] І тільки на двадцять п'ятій річниці незалежності були остаточно зняті дискримінаційні обмеження у розвитку богословської освіти в Україні. [20, с. 23]

Так, як зазначалось вище вивчення апологетики відноситься до богословської освіти місіонерсько-апологетичного типу, а також її ще позначають у сучасній Україні як філософське богослов'я, яке апелює перш за все до загальнозначущих істин, які можуть бути прийняті особою незалежно від конфесійної приналежності. [20, с. 97-98] Також вона відноситься до конфесійно-орієнтованої освіти, яка направлена на різні роди служіння: місіонерство, проповідництво, апологетика, душеопікунство та ін. [20, с. 105]

Саме за часи утворення навчальних закладів, викладалось богослов'я зароджувалась сучасна апологетика України. Унікальні особливості структури богословської освіти визначає релігійна ситуація, яка склалася в часи незалежності. Справді, можна стверджувати, що від кінця 1980-х років, коли в Україні з'явилася «гласність», тут постала найбільш розмаїта, найбільш плюралістична й найбільш змагальна в континентальній Європі релігійна система. Навіть більше: фактично Україна є єдиною країною Європи, яка відійшла від європейської моделі національної церкви (або двох національних церков) та релігійних меншин, або «сект» і наблизилася до

американської моделі релігійного деномінаціоналізму (Х. Казанова). Важливо зазначити, що в незалежній Україні не тільки відновлюється богословська освіта в конфесійних закладах вищої освіти, а й формується богословська освіта в світських закладах вищої освіти, яка на території України не мала глибокого коріння. [21, с. 334]

У освітніх програмах використовувались західні моделі американських викладачів, який стосувався здебільшого ситуації захисту віри в США. Саме Захід став каналом єднання з християнським світом, що забезпечував спілкування, та обмін інформацією, особливо у вигляді літератури. Перекладалось чимало книг також американського походження здебільшого протестантського напрямку. Проте і там не без викликів у цій сфері не відбулось. [21, с. 361]

У 90-х західна протестантська інтелігенція здійснила ряд навчальних та апологетичних проектів. Найбільш цікавим проектом є Міжнародний симпозіум «Людина і християнський світогляд», який проводився кожен рік з 1995 по 2008 роки у Криму. За цей період було видано тринадцять альманахів. У них розглядались різні площини для роздумів: соціальна, культурна та наукова. Головін С., представник оргкомітету симпозіуму і член редколегії альманаху виділяв дві цілі альманаху. Перша – навести мости між інтелектуалами для кращого благовіщення Христа, а друга – заохочення на симпозіум спікерів, які прагнули публікуватись. Такий досвід є важливою подією на шляху діалогу між представниками міжконфесійного християнства і представниками різномірної світської культури і науки в пострадянському контексті. [7, с. 212]

Якщо з 1992 – 2000 рр. навчальні аудиторії були переповненні, то від 2010 р кількість бажаючих вивчати богослов'я значно зменшувалось. Причиною такого стало частково еміграція потенційних студентів за кордон, а також вигорання молодих лідерів. Це пов'язано з відсутністю підтримки та

розуміння традиційних лідерів у розвитку нових проектів. А також причиною стало падіння інтересу до проблем духовності. [21, с. 46-47]

Також вагомим внеском у розвитку апологетики є діяльність Християнського науково-апологетичного центру. Ця організація заснована у 1990 році у Сімферополі. Це об'єднання вчених та фахівців, що займаються розповсюдженням наукової інформації про Боже творіння. Керівник центру – Сергій Головін. Місія центру донести правду до скептиків, утвердити в істині, хто прийняв її та озброїти християн у проголошенні Божого слова. Також вони займаються перекладами книг іноземних авторів. [94]

II етап 2000 – 2010 рр. характеризується діяльністю протестантських церков у соціальному служінні. В українській історії їх спочатку оцінювали як загрозу, але де-факто стали лідерами та агентами націотворення після 2000-их років. [21, с. 49]

Також перед християнами усіх конфесій стояли такі виклики: духовне відродження з регіональної кризи церковних і суспільних інститутів та винайдення нових форм християнізації світу як виходу з глобальної світоглядної кризи, відомої під назвою постмодерністська ідеологія. [62]

Церкви стали перед необхідністю подолання маргінальності радянських часів. Вони бачили в незалежності можливості для активного суспільного служіння. [20, с. 169] Богослови на критику постмодерну відповідають апологією духовного розуму і християнського гуманізму. [20, с. 252]

Наративи постмодерністської епохи: переорієнтація з об'єктивного на суб'єктивне, секуляризація та ін., змусили християн різних конфесій по новому захищати християнські істини.

До прикладу, у 2011 році Міністерство юстиції легалізувало Всеукраїнську громадську організацію лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерних людей – «Рада ЛГБТ організацій України» та у Донецьку

zareєстровано першу організацію ЛГБТ-християн (якщо можна їх такими назвати) «Центр Святого сотника Корнилія», організатори якого переконані, що біблійний сотник Корнилій був гомосексуалістом. Після чого організації, що притримуються біблійного світогляду здорового глузду стали в опозицію та на захист сімейних цінностей. Адже така ідеологія на їхню думку могла призвести до занепаду суспільства, але і до поширення епідемій ВІЛ/СНІД та порушення здорової психіки. [73]

Питання заборони абортів стало не менш резонуючим, адже перед християнами лежить велика моральна відповідальність - роз'яснювати християнську позицію щодо цього гріховного і ганебного вчинку, а зламаним відчаєм простягати руку допомоги. В Україні збирали підписи за заборону абортів. Ініціатори закликали усіх небайдужих зупинити вбивство ненароджених дітей. [42]

Р. Соловій у статті «Розпізнаючи час» пише : «Мислячи про «ознаки часу», сучасні богослови і апологети, здебільшого, змагаються у тому, чия вербальна палітра міститиме більше темних фарб для відтворення апокаліптичної панорами сучасності. Акцент, як правило, падає на кризу людства і його моральну деградацію, зростання кількості землетрусів і проблеми екології, прогнози про наближення Армагедону і розгадку «людини гріха». Всі ці питання, безсумнівно, важливі для християнського богослов'я і практики. Однак вони не вичерпують глибини і складності соціокультурних тенденцій і глобальних викликів, які стоять перед нашим часом. Ми стоїмо перед гострою потребою богословського і публіцистичного осмислення ціннісних основ сучасного суспільства, культурних інтересів і духовних запитувань сучасних людей, які знову прагнуть зрозуміти, хто вони, як їм жити, для чого вони існують?». [72]

Церква вбачала виклики сучасного суспільства і намагалась на них швидко реагувати. Проте не менш важливим аспектом є розуміння не лише негативних уроках постмодернізму, але і його позитивних сторін.

Наголошував про це Анатолій Денисенко, магістр теології, викладач УЕСБ: «сучасні «апологетичні» книги євангельських авторів, що розглядають філософію постмодернізму, найчастіше роблять акцент тільки на шкоді постмодернізму і рідко звертають увагу на позитивні уроки постмодернізму, які можуть бути вивчені в семінарських аудиторіях і застосовані в церквах. Найчастіше риторика зводиться приблизно до таких тверджень: суспільство епохи постмодерну визнало плюралізм багатьох істин (релятивізм) або зовсім заперечує можливість пізнати істину (агностицизм), постмодернізм обов'язково заперечує філософську і теологічну думку, нічого корисного в постмодерній філософії для християнства немає і не може бути». [7, с. 155]

Теолог писав про можливість діалогу християнства з постмодернізму. А саме вивчення мови цієї ідеології, розуміння його позитивних аспектів, і використання для євангельської риторики. Також про це говорив Блаженний Августин, що «якщо у язичників щось сказано правильно, то на це потрібно звернути увагу і брати на нашу користь». І Апостол Павло цитував давньогрецького філософа Епіменіда. [7, с. 169]

Окрім соціокультурних питань, відбувались і політичні зміни, на які церкви України також реагували, захищаючи право свободи слова та вибору. Західні спостерігачі підкреслюють особливу позитивну роль протестантських церков у подіях «помаранчевої революції». Три протестантських лідери підписали звернення, в якому засудили фальсифікацію виборів, і приєднались до кардинала Гузара та патріарха Філарета. Був створений безпрецедентний екуменічний союз. [20, с. 469]

Чорноморець Ю. у статті : «Необхідність української радикальної ортодоксії» писав : «Християни України повинні не тільки відчутти свою спільну відповідальність за країну і за суспільство, не тільки намагатися побудувати повноцінну християнську культуру і забезпечити власну присутність у всіх сферах громадського життя. Відповідальність за країну — це також уміння запропонувати радикальні зміни тут і сьогодні в тих чи

інших критично важливих соціальних питаннях. Тобто, у вирішенні окремих проблем суспільства тут і тепер вести себе так, як громадяни майбутнього Царства Христового. Причому це не повинні бути кампанії чи технології, а християнський порив, християнська радикальна дія, свого роду загальнохристиянський рух.» [62]

Також за цей етап друкується ще більше книг не лише іноземних авторів, але і українських. Наприклад, Сергій Головін випустив чимало апологетичних книг.

III етап 2011 р. і донині . За дослідженнями центру Разумкова, частка віруючих з 2000 року зросла і набула релігійного максимуму у 2014 році на фоні глибинних суспільних потрясінь : утечі президента, розстрілу Небесної сотні, анексії Криму та початку війни на Донбасі. Тоді віруючими себе назвали рекордні 76% громадян. [105]

Революція Гідности стала початком теперішньої війни за свободу та гідність. Євромайдан набрав повномасштабної величини. Як казав старший єпископ Церкви християн віри євангельської Михайло Паночко, про Євромайдан : «Це не протистояння між політиками, а сутичка правди з неправдою». Християнські церкви висловлювали позицію що окрім молитви, вміння говорити правду, потрібно бути підтримкою для людей, які стоять за свої права та гідне життя. [57]

У відповідь на тогочасні події було зорганізовано Круглий стіл під назвою: «Богослов'я у присутності Майдану». У ньому брали участь представники різних конфесій. Завідувач кафедри богослов'я УКУ Віктор Жуковський виступив з доповіддю і сказав, що він вбачає у сучасних подіях дієвий розвиток догматів віри на практиці, що є живим досвідом боротьби за істину. Це споглядання разом з дієвими моделями християнина породжують суспільні діяння. Він впевнений, що людина мусить відповідати на виклики життя, займаючись синергією. [97]

Соціальна відповідальність – загальна презумпція у вчені усіх християнських церков. Людина може терпіти зло стосовно себе, але зобов'язана протистояти злу стосовно іншої людини і суспільства загалом. За М. Лютером, «у особистих справах ти поводишся по-євангельськи і долаєш несправедливість як справжній християнин; в інших випадках ти повинен слідувати принципу любові і не терпіти ніякої несправедливості стосовно ближнього. Якщо не потребуєш захисту (законом і правом), маєш служити тим, котрі мають потребу в цьому». [20, с. 482]

Предстоятелі церков різних конфесій стали в позицію захисту правди та прав громадян, захищаючи релігійні свободи, у засудження посягання на життя людей та на їхню свободу, засудження усього роду насильства та корупції. Тим самим підвищили рівень релігійності на території України. Релігієзнавці говорять про народження на Майдановій формі релігійності «громадянської церкви». Така форма характеризується тим, що церква вважає себе частиною громадянського суспільства, а суспільство церкву у свою чергу бачить своєю. [1, с. 263]

Майдан став місцем, де формувалась нова місія церкви, яка є чуттєва до свободи та гідності людей, та більш відкритою, екуменічною, політично відповідальною.

В умовах диджиталізації різноманітних сфер соціальних відносин, стає закономірним етапом розвитку релігії у XXI столітті. В умовах пандемії та війни в Україні питання оцифрування релігії стало неабияк актуальним. Диджиталізація релігії виступає закономірним явищем розвитку релігії на сучасному етапі, пов'язана з певними ризиками і новими можливостями, які може надати ІТ-сфера. Зіткнувшись з пандемією, війною, людству довелося кооперуватися, мобілізувати сили та звикати до надскладних обставин і отримувати в них відповіді. З цими подіями і зросла у суспільстві потреба у книгах, аудіо та відео матеріалах апологетичного характеру. Розпочались

випускатись різноманітні проповіді, короткі відео ролики, подкасти на хвилюючі питання.

Церква стала так званим дзеркалом, яке відображає проблеми суспільства. Вона стала на передовій боротьби за нову Україну, а також пропонуючи шляхи для вирішення проблем, які виникають у творенні історії, яка базується на свободі, істині та справедливості. [17, с.61-67]

1.3. Типи християнської апологетики

В епоху постмодернізму вкрай важливими у захисті віри стають раціональні обґрунтування, які не просто потрібно буде сприйняти на віру, але прослідкувати логічний ланцюг між розумними аргументами. Також не менш важливим є будувати відносини з співбесідником у розмові доказів існування Бога та християнських доктрин.

Важливим етапом є будівництво мостів із людиною, вміти бути не лише вправним спікером, але і чуйним слухачем. Відповідати на запитання не спішачи, а в момент, коли вони будуть заданні. Бути не байдужим до людини та вміти реагувати на її нужди, і в разі необхідності стати для неї підтримкою. Вміти розмовляти на її мові, а не виключно з своєї точки зору, адже Бог, щоб досягнути людини, став і Сам людиною, прийшовши на цю землю. [8, с. 94]

Для кращої розмови з слухачем, апологетики поділили на типи, і кожен застосовують для різних цілей та завдань.

1)Класична апологетика – вона оперує теїстичними доказами і історичними свідченнями на користь Бога. Вона розпочинає з доказів, не звертаючись до Святого Письма, а намагається за допомогою логіки показати, що якщо Бог є, то значить можливі чудеса. Після чого йдуть історичні доводи, а саме про те чи Ісус є Богом, чи можливе воскресіння і т д.

Представниками класичної апологетики є Блаженний Августин, Хома Аквінський, Уїнфред Кордуен (Winfried Corduan), Вільям Крейг (William Lane Craig) та інші. [3, с. 68];

2)Евіденційна апологетика, або апологетика свідчень (від англ. *Evidence, свідоцтво*). Вона зосереджена на свідченнях в підтримку положень християнської віри. Цей тип апологетики часто торкається і інших типів. У ній також використовуються логічні аргументи. Свідчення беруть не лише історичного аспекту але і з інших сфер знань. Свідоцтва новонавернених у віру також можуть бути як доказ. Різниця між класичною та евіденційною апологетикою в тому, що класична починає з виведених дедуктивним шляхом тверджень існування Бога, у той час як евіденційна апологетика спочатку йде індуктивним шляхом від приватних свідчень, зводячи їх до Бога. Представники: Вільям Пейлі, Бернард Рамма, Джош Макдауел.[3, с. 69]

3)Експірієнтальна апологетика або апологетика релігійного досвіду (від англ. *Experience, досвід*). Вважають особистий досвід переживання Бога найважливішим доказом існування Бога. Прихильники цього типу апологетики обминають раціональні доводи на користь ірраціональним містичним свідченням. Серед так званих християнських містиків є Мейстера Екхарта (MeisterEckart). Представники ширшого підходу до релігійного досвіду – Фрідріх Шлейєрмахер та Пауль Тілліх. [3, с. 71]

4)Історична апологетика зосереджена на історичних свідчення на користь істинності християнства. Апологети даного типу вважають, що достовірність Бога можна довести виключно за допомогою історичних доводів за допомогою фактів. Ранні апологети – Тертуліан, Юстин Мученик, Климент Олександрійський та Оріген. Пізні прихильники історичної апологетики – Джон Уорвік Монтгомері (John Warwick Montgomery) та Гері Хабермас (Gary Habermas). [3, с.72]

5)Пресупозиційна апологетика або апологетика припущень (від англ. *Presupposition, припущення*). Вона стверджує, що захист християнства

повинно розпочинатись з обґрунтованих припущень, за допомогою яких апологет вказує, що християнство – єдино вірний світогляд. Представники: Корнеліус Ван Тіль (Cornelius Van Til), Грег Бансен (Greg Bahnsen), Едвард Джон Карнелл (Edward John Carnell) та Френсіс Шеффер (Francis Schaeffer). [3, с. 73]

б) Систематичний підхід до християнської апологетики. Саме такий підхід характеризується грою на чужому полі, вмінням наводити мости та руйнувати твердині. Тобто у розмові спочатку не застосовуються необхідні методи, а те що потребує людина з якою ведеться розмова. Апологет спочатку повинен визначити області твердинь. Тут важливо вміти слухати співрозмовника. Після чого він вивчає цю область детальніше. Наступним кроком є виділення істинних положень в уяві опонента. Завершаючий етап є звільнення та очищення світогляду від хибних ідей за допомогою його ж власних уявлень. [3, с.75]

Висновки до розділу I

Апологетика є тією гілкою богослов'я, яка є не від'ємною її частиною і встановлює розумність акту віри. Розвиваючи свої аргументи, апологет використовує філософські та історичні міркування. Він керується Писанням у виборі аргументів і в тому, як він їх розвиває, показуючи, що розумно вірити в те, що Бог явив Себе в Ісусі Христі і що Христос заснував Церкву для істини, яку він відкрив.

Апологетика поділяється на такі типи: класична, евіденційна, експерієнтальна, історична, пресупозиційна та систематичний підхід. Таким чином, за систематичного підходу метод обирається залежно не від наших уподобань, а від того, де знаходяться твердині у нашого співрозмовника.

Християнська апологетика має довгу і славу історію, що почалася в новозавітні часи. Те, що християнські апологети повинні змінити свої методи і навіть багато своїх тверджень, щоб краще захистити свою релігію в умовах, що змінилися, не є новим в історії апологетики. Життєвість християнства завжди виявлялася в його здатності відповідати новим вимогам за допомогою апологетики. У період до політичного тріумфу Церкви за правління Костянтина історія християнської апологетики показує, що вона була постійно втягнута в енергійну боротьбу майже на життя і смерть з низкою рішучих і могутніх ворожих сил. Також це відображається у період незалежності України. Церква розпочавши із освітнього простору, рішуче трансформується в ту, яка не лише навчає, але і бере активну соціально – політичну участь у житті країни та бореться за її майбутність у світлі християнських переконань через призму Біблії.

РОЗДІЛ II

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ЯК МАЙДАНЧИК РОЗВИТКУ АПОЛОГЕТИКИ

2.1. Конфесійні навчальні заклади й викладання апологетики: компаративний аналіз

Протягом кількох років в Україні ведеться дискусія з питання викладання релігійних дисциплін у світській закладах. Відродження духовного життя в нашій країні, осмислення вітчизняних релігійних та освітніх традицій з усією очевидністю свідчать про органічність викладання релігійних знань в освітній системі української держави. [31]

Поштовхом у розвитку богословської освіти є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». У статті 6 стверджується відокремлення державної системи освіти в церкві (релігійної організації) та вказує на світський характер освіти. Також дозволяється проводити дослідження релігійного та антирелігійного змісту, засобами освіти вивчати релігії, здобувати релігійну освіту та надавати право релігійним організаціям самостійно організовувати навчання. [19, с. 241]

Апологетика є до третього осьового напрямку у християнському богослов'ю, де спрямована на взаємовідношення із зовнішнім світом. Важливо зазначити те, що вона відноситься до неконфесійного богослов'я. Її місія спрямована на поширення ідей конфесій та її захист від нападів інших релігій та світоглядів. В апології богослов'я говорить мовою культури та науки, яка буде зрозуміла усім, а не мовою конфесії. [19, с. 236]

Нижче наведено п'ять коротких моментів про те, чому викладання апологетики в школах та університетах таке важливе сьогодні:

1)Апологетика надає впевненості. Багато хто заявляють, що вірять в Ісуса, але тільки меншість з них може сформулювати вагомі докази на користь того, чому їхні переконання вірні. Тим не менше, коли є можливість вивчати вагомі докази на користь Біблії, вагомі причини існування Бога і те, як реагувати на серйозні виклики віри, впевненість у своїх переконаннях зростає. [30]

2)Апологетика допомагає триматися своєї віри. Є багато різних причин, через які студенти та учні відмовляються від церкви (моральні, вольові, екзистенційні, реляційні тощо). Наприклад, у дослідженні скептиків студентського віку багато хто назвав емоційний досвід вирішальним фактором, що відштовхує їх від віри. І все ж дослідження також показують, що молоді люди мають справжні інтелектуальні питання. І коли на них не відповідають, багато хто йде з церкви. [30]

3)У студентів та учнів є питання. Щоразу, коли відомий блогер, спікер в сфері апологетики Шейн Макдавелл подорожує і виступає країною, то намагається влаштувати період запитань і відповідей, коли студенти можуть спитати все, що хочуть, про Бога, інші релігії, етичні проблеми та багато іншого. Не дивно, що найпоширеніші питання, які він отримує, пов'язані з апологетикою, включаючи складні питання, такі як проблема зла чи пекла, етичні проблеми, такі як гомосексуальність, та питання, пов'язані з Біблією та історичним Ісусом. Звичайно, питання апологетики не часто посідають першорядне місце в умах студентів. Але за правильних стосунків та обставин у студентів виникають справжні апологетичні питання, на які вони хочуть отримати відповіді. Це стосується як християн, так і нехристиян.[30]

4)Кожен є апологетом. Апологетика не вказана як духовний дар для вчителів, проповідників або євангелістів. Скоріше, всі християни покликані бути готовими до відповіді (1 Петра 3:15; Юди 3). Насправді кожен справді апологет. Як зауважив К. С. Льюїс, питання не в тому, чи ми є апологетами, а в тому, які ми апологети. Усі ми так чи інакше захищаємо християнство.

Головне питання полягає в тому, чи добре ми це робимо. Про це добре говорить Ос Гіннес: «Від найкоротших повідомлень і твітів до найскромнішого веб-сайту, до найзліснішого блогу, до найвідвідуваніших соціальних мереж — щоденне спілкування провідного світу свідчить про те, що всі зараз зайняті невтомною саморекламою — уявляють себе, пояснюють себе, захищають себе, продають себе або діляться своїми потаємними думками та емоціями, як ніколи раніше в історії людства. Ось чому можна сказати, що ми живемо у великій світській епосі апологетики». [30]

5)Ті, хто навчається у ВНЗ та школах, повинні побачити, що християнство є об'єктивним істинним. Ми живемо в культурі, де моральні та релігійні вимоги часто належать до питань особистих переваг, а не до об'єктивної істини. Високий відсоток молодих людей заявляють, що вони є моральними релятивістами. [30]

За статистикою Державного департаменту з питань національностей та релігій Міністерства культури України на 1 січня 2018 року в Україні налічується 35709 релігійних організацій. [71] У багатьох закладах є можливість здобувати апологетичну освіту. Нижче розглянемо коротко інформацію про них.

Таврійський християнський інститут – один із найвідоміших християнських ВНЗ в Україні зареєстрований у серпні 1997 року. У травні 2019 року ТХІ отримав державну ліцензію. Місія інституту в підготовці для України та інших країн компетентних і духовно зрілих християнських служителів, здатних відповідати на потреби церкви та суспільства, як в духовній, так і в соціальній сфері. [77]

Курс «Систематична Апологетика», який викладається в даному університеті, є дисципліною, яка має справу з раціональним обґрунтуванням християнської віри, що передбачає розуміння і тлумачення змісту Біблії, систематичного богослов'я, історії церкви, а також пов'язаний з релігієзнавчими, філософськими та природознавчими дисциплінами.

Основними завданнями вивчення дисципліни є: 1. Ознайомлення з біблійними основами апологетики. 2. Стислий огляд історії захисту християнської віри. 3. Засвоєння основних методів апологетики. 4. Ознайомлення з ключовою лексикою. 5. Обговорення проблемних питань у відносинах християнства з іншими релігіями, філософськими системами та наукою.

Міжнародний центр християнського лідерства – ще один ВНЗ, - отримав репутацію відомого, шанованого навчального закладу в Україні з підготовки Магістрів християнського лідерства. [58]

У жовтні 2010 року МЦХЛ підписав угоду про співпрацю з факультетом богослов'я Університету Ріджент, Вірджинія, США. Відповідно до цієї угоди студенти МЦХЛ мають право на переведення свого кредитного годинника повною мірою для навчання в Університеті Ріджент.

До викладацького складу МЦХЛ входять найкращі викладачі міжнародного рівня, які розкривають студентам глобальні перспективи християнського служіння.

Академічна програма складається з окремих тижневих семінарів-тренінгів та передбачає ефективну модульну програму навчання. Освітні модулі складаються із загальноосвітніх базових дисциплін природничих, точних та гуманітарних наук, а також блоків системної апологетики християнства (філософської, наукової та богословської) та інших дисциплін християнської освіти та систематичного богослов'я.

Програма факультету передбачає викладання 4-6 предметів (модулів) на рік. Слухачам, які набрали 20 модулів, надається ступінь магістра християнської апологетики як другої вищої освіти.

Апологетика також викладається і в Чернівецькому національному університеті – державному вищому закладі освіти 4-го рівня акредитації. «Фундаментальне богослов'я та апологетика» – один із базових курсів сучасної богословської освіти, адже в ньому вивчаються основні істини християнської віри, розкривається християнський погляд на Бога, всесвіт,

світобудову, суспільство і на актуальні проблеми життя особистості у контексті міжрелігійно-апологетичного дискурсу. Фундаментальним (основним) богослов'ям, або християнською апологетикою, називають богословську дисципліну, що в послідовній формі викладає найбільш загальні питання догматики, моралі, походження релігії та її сутності, порівняльного аналізу різних релігійних форм, відносини між богослов'ям і релігією, богослов'ям і наукою, богослов'ям і філософією. Відтак, основне богослов'я є своєрідним загальним введенням в систему богослов'я. [89]

Головними цілями курсу є ознайомлення здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня з основними філософськими теоріями і релігійними практиками, їх класифікацією, а також вивчення основ православного віровчення. Зокрема, особлива увага приділяється питанням розкриття і обґрунтування християнських істин, що мають як загальнорелігійний характер (буття Бога), так і власне, винятково християнський (святість, духовне життя, аскетизм), що дозволяє сформулювати християнську відповідь на основні питання і проблеми життя перед викликами різних філософських і релігійних ідейних альтернатив.

Мета курсу – дати змогу студентам розглянути й проаналізувати найважливіші християнські істини віри і життя з позиції інтелектуальних, моральних, культурних та ін. (як церковних так і позацерковних) загальноновизнаних норм і критеріїв. Використовуючи богословські знання, розбираючись в філософсько-релігійних концепціях сучасності навчитися відстоювати свої переконання і захищати основні елементи церковного віровчення перед обличчям сучасних філософських, релігійних та соціокультурних викликів.

Київська Богословська семінарія була заснована в 1995 році з ініціативи Всеукраїнського союзу євангельських християн-баптистів та завдяки баченню ректора семінарії Анатолія Прокопчука. Бажанням створити ґрунтову богословську освіту для служителів, місія яких працювати на ниві Божій.

Завдяки навчанню у семінарії багато студентів за Божого сприяння в служінні засновали більше 120 церков. [47]

Апологетику можна вивчати у навчальній програмі «Магістр біблійного богослов'я». Мета програми – розвинути у студентів навички використовувати всю Біблію для підготовки тих, хто готуватиме інших (учнівство, що породжує учнівство). Біблійна апологетика вивчається на другому році навчання.

Українська Євангельська теологічна семінарія заснована у 1992 році у Києві. Це вищий міжденомінаційний богословський навчальний заклад. Місія яких надавати освіту та готувати священнослужителів у різних сферах церкви. [82]

У навчальній програмі «Прикладне богослов'я. Денна форма» також надається можливість вивчити курс з дисципліни «Апологетика» на третьому році навчання. Мета програми – надати хорошу базу ґрунтовних знань та навичок в сфері богослов'я, біблеїстики та цілісної місії. Мотивувати християн до залучення у різноманітні служіння, щоб здійснювати Божу місію в контексті церкви та суспільства. [66]

Львівська Богословська семінарія зареєстрована як вищий навчальний заклад у січні 1999 року. Першочерговою турботою семінарії є навчання майбутніх пасторів, викладачів і євангелістів. Проте ЛБС відкрита і для інших християн, бажаючих отримавши богословську освіту.

У червні 2008 р. Євро-Азіатська Акредитаційна Асоціація прийняла рішення про акредитацію бакалаврських програм ЛБС, а у 2012 р. акредитовано магістерську програму.

Навчальна програма ВБШ включає в себе вивчення біблійних дисциплін, зокрема апологетику. Викладацький склад ЛБС має належну кількість досвідчених та освічених викладачів з України та Канади. Це навчання допоможе бути активними служителями в різних сферах життя. [58]

Київська духовна академія – вищий богословський заклад УПЦ, що здійснює підготовку священнослужителів, викладачів богословських

навчальних закладів, церковних вчених. Академія готує фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня: кандидат богослов'я, магістр богослов'я. [48]

У своїй навчальній програмі також має курс з дисципліни «Апологетика», що веде лектор - професор єпископ Сильвестр (Стойчев) . Курс складається із 14 лекцій: 1)«Апологетика як наука»; 2)Докази буття Бога; 3) Причини існування зла; 4) Історичні докази буття Ісуса Христа; 5) Історичні міфи про Христа та християн; 6) Чи вірила рання Церква в реінкарнацію; 7) Християнська традиція та інші релігії; 8) Християнська духовність та аскетичні практики релігій Сходу; 9) Православне ставлення до фен-шую; 10) Християнське ставлення до феномену НЛО; 11) Християнське ставлення до навколишнього середовища; 12) Християнське вчення про чудо; 13) Християнська відповідь на питання про жіноче священство; 14) Наука та Релігія. [37]

2.2. Діяльність Християнського науково-апологетичного товариства

Християнська Апологетика розкриває та науково обґрунтовує основні істини християнської релігії та її значення у справі духовно-морального розвитку та життя людства.

Вивчення Апологетики особливо важливо у наш час, час сумніву та заперечення найважливіших питань релігії. Односторонні або зовсім хибні сучасні вчення про походження та сутність релігії; прагнення встановити внутрішній, генетичний зв'язок християнства з язичницькою культурою, саме заперечення релігії та одкровення тощо, все це зобов'язує апологета дати своїм слухачам правильне поняття про релігію та основні її істини, щоб, за словами св. апостола, вони завжди були готові дати відповідь про свою віру кожному, хто потребує звіту в їхній надії. [22]

Християнський науково-апологетичний центр (ХНАЦ) – креаціоніська організація, яка існує з 1990 року у Сімферополі (Крим, Україна). Є неформальним об'єднанням вчених та фахівців, які займаються поширенням наукових знань про Боже творіння. [94]

Керівником центру є Сергій Головін, магістр природничих наук, богослов та спеціаліст-педагог, доктор філософії, доктор прикладного богослов'я, магістр гуманітарних наук (релігієзнавство), магістр природознавства (фізика Землі), фахівець-педагог (фізика). Президент Християнського науково-апологетичного центру. Декан Міжвузівського факультету християнської апологетики. Президент Міжнародного у редакційної колегії журналу «Богословські роздуми». Автор навчальних посібників «Вступ до систематичної апологетики», «Основи логіки для віруючих і невіруючих» (спільно з О. Панич), «У пошуках волі Божої», «Нарис практичної християнської етики», «Біблія і політика. Основи громадянського суспільства»; книг «Світогляд: втрачений вимір благовістя», «Всесвітній потоп: міф, легенда чи реальність?», «Еволюція міфу: як людина стала мавпою», «Хвала Богу за кризу», «Радість Апокаліпсису»; публікацій в спеціальних журналах Академії Наук СРСР; а також винаходів в областях геофізики і лазерної оптики; робіт з християнської апологетики. Сергій Головін одружений, є батьком двох дітей. [94]

Центр проводить лекції, семінари та конференції з різноманітної проблематики поєднання науки та релігії, креаціонізму. Щорічно проводиться науковий симпозіум «Людина та християнський світогляд». Центром організовані та постійно діють очні та заочні навчальні курси для студентів християнських коледжів та ВНЗ. ХНАЦ видає власну та перекладну літературу з креаціонізму, апологетики, місіології та богослов'я, а також веде власну періодику для різних категорій читачів (зокрема дитячий журнал «Творець»).

Розглянемо декілька книг їхнього книговидавництва.

1. Чи існує Бог? Джонатан Сарфаті, Дон Баттен

2014 року, російською мовою. [Додаток А]

Книга містить відповіді на такі запитання: Чи існують об'єктивні докази існування Бога? До чого призводить атеїзм? Звідки взявся Бог? Чи можемо ми особисто знати Бога?

2. Довідник по християнській апологетиці. Пітер Крифт, Рональд Тачеллі.

2011 року, російською мовою. [Додаток 1]

Книга написана католицькими філософами. Вони піднімають важливість основних аспектів віровчення християнства, різноманітні аргументи на захист християнства, та відповіді на такі запитання: Чи є конфлікт між вірою та розумом? Чи існує Бог? Чому Бог припускає існування зла? Ісус справді воскрес? Християнство – єдино вірна релігія? та ін..Книга здебільшого орієнтована на проповідників, викладачів та студентів християнських навчальних закладів.

3. На сторожі істини. Тверезий погляд на докази. Лін Гарднер

2020 року, українською мовою. [Додаток А]

Це короткий та зрозумілий виклад підстав для достовірності та істинності християнської віри. Книга подає аргументи в логічній формі і послідовності, що стверджують достовірність книг Нового Завіту, божественність Ісуса і богонатхненність Біблії.

4. Божий задум. Навчальні посібники Деббі та Ричард Лоренс.

2016 року, українською мовою. [Додаток А]

Ці навчальні посібники написанні для учнів різних класів, і допомагають не лише закріпити у пам'яті описане, але і розширити біблійний світогляд, що надає дає можливість свідчити про велич Божу не лише одноліткам але і вчителям.

5. Біблійна стратегія благовістя. Вступ до систематичної апологетики.

Сергій Головін

2020 року, українською мовою. [Додаток А]

Це навчальний посібник, який допоможе християнам навчитись загальним принципам та підходам систематичної апологетики. Автор піддає аналізу біблійні тексти та статистичні дані у доступній формі. У книзі розглянуті такі питання: апологетика та благовістя; основи систематичної апологетики; християнська апологетика та логіка; особисте свідчення; небезпеки апологетики; рекомендації.

Християнський науково-апологетичний центр займається розвитком мультимедіа — перекладає російською зарубіжну відеопродукцію, а також виступає творцем телевізійних та відеопроєктів. Науково-популярні та художні фільми неодноразово ставали лауреатами різних кіноконкурсів, а програми транслюються християнськими телевізійними каналами.

Центр проводить активну роботу щодо популяризації креаціонізму в Інтернеті. У 2001 році було створено веб-сайт з великою бібліотекою та інтернет-магазином, ведеться власний канал на відеохостингу YouTube та власна соціальна мережа «Євразійська Апологетична Спільнота» та їхній телеграм канал Fidei Defensor, де можна знайти матеріал з науки, філософії, критичного мислення та апологетики. [26]

2.3. Вияви апологетики в академічному середовищі

Сучасний період в українському суспільстві є періодом розбудови громадянського суспільства і в зв'язку з цим постає актуальною проблема формування цінностей взагалі та релігійних цінностей зокрема. Проблему формування певних релігійних цінностей неможливо аналізувати поза співвідношенням «держава – суспільство – релігія». [32]

Без введення апологетичного повчання у навчання учні чи студенти будуть погано підготовлені до захисту християнської віри. Академічний світ

став свідком зменшення важливості християнського розуму, і тому академічний світ та більшість наукових дебатів були залишені світським мислителям. [25]

Апологетика завжди знаходиться в колі ідей та уявлень свого віку. Вона покликана викривати псевдонаукові та філософські нападки на християнство, шукати способи захисту християнського суспільства та окремих його членів від адміністративного свавілля, а також сприяти освоєнню релігійною думкою новітніх наукових відкриттів, що допомагає глибшому розумінню та розкриттю змісту Писання та догматів Церкви. [25]

Апологетика не дає віри, віра — це справа любові і волі людини і дар Божий тим, хто бажає її отримати, але апологетика розчищає каміння і завали хибних думок на шляху від сумлінної невіри до віри в Христа Спасителя і в Бога — Творця видимим усім і невидимим. Вона зміцнює віру, ліквідує тріщини свідомості, викликані уявними протиріччями між наукою та релігією. Вони, ці тріщини і сумніви, існують свідомо чи підсвідомо у деяких православних та представників інших конфесій і, звичайно, у тих, хто не вірив у Бога.

Серед усіх богословських дисциплін апологетика посідає особливе становище. Богослов'я розкриває вічні істини Божого домобудівництва, розкриває поняття про Бога та Церкву, узагальнює досвід духовного життя. Апологетика, будучи частиною богослов'я, займається сучасними науковими відкриттями, що підтверджують християнські одкровення, історичну правду християнства, і відображає нападки на християнство атеїзму та нехристиянських релігій. Вона шукає можливості використовувати на користь Церкви та її членів існуючі нині державні закони, цивільний та кримінальний кодекси та підзаконні акти.

Згідно з Конституцією, Україна – це світська держава. Світський характер держави гарантує, що жодна релігія не може бути встановлена як державна чи обов'язкова. Через те, що Україна є багатонаціональною та

багатоконфесійною державою, на її території проживають різні етноси з різними релігійними поглядами.

Осмилення та розв'язання того, чим є та має бути для людини віра належить до важливих завдань педагогічної науки та педагогів. У учительській праці воно є одним із найбільш злободенних. А відправним та дуже значущим щодо цього осмилення, з одного боку, є тлумачення віри як ознаки соціального поступу та цивілізаційних надбань у площині етико-філософського бачення природи особистих життєдіяльних зусиль людини, а з іншого – з'ясування того, чим є віра для кожного з нас.

Одним із векторів окрім викладання апологетики у ВУЗах, є різноманітні конференції з відомими апологетами на теренах навчальних закладів і не тільки. На різноманітних конференціях є можливість не лише почути щось нове для себе, але і задати запитання, які найбільше їх хвилюють.

13 квітня 2011 року у Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут» відбувся Публічний диспут на тему «Чи є Бог? — За і Проти».

Організаторами були атеїстичне товариство України (зокрема інтернет-сайти «Атеїзм в Україні», «Український атеїстичний сайт» тощо), київське об'єднання православної молоді «Спільна справа», НТУУ «КПІ», за інформаційної підтримки порталу «Релігія в Україні». Захід зібрав кількасот слухачів у малому залі КПІ. Спікером від віруючих виступив філософ і богослов Олександр Філоненко. А його опонентом був легендарний активіст атеїстичного руху, випускник Одеської духовної семінарії, Євграф Дулуман.

Судячи з оплесків кращою промовою була Олександра Філоненка. Вона спонукала до роздумів. А в риторичі Євграфа Дулумана була присутня наукова атеїстична радянська думка. [80]

Перший Східноєвропейський лідерський форум (СЄЛФ) відбувся у 2011 році. Він є продовженням Європейського лідерського форуму, який має

серйозний вплив та традицію у західноєвропейському християнстві, об'єднуючи, споряджаючи та забезпечуючи ресурсами євангельських лідерів для відновлення біблійної церкви та євангелізації Європи. Від свого заснування Форум став щорічною подією, яка включає також проекти протягом року. Сьогодні близько 600 лідерів зі Східної Європи є частиною СЄЛФ. [76]

За словами ініціатора та директора форуму Ярослава Лукасика, «виконання Церквою Великого Доручення потребує розуміння культури, в якій ми живемо сьогодні, професіоналізму у наших служіннях та єдності між християнами».

Досвідчені лідери діляться своїм досвідом під час лекцій, круглих столів, проповідей та ток-шоу, а також у приватних неформальних розмовах. Щороку на Форумі присутні понад 80 таких спікерів з різних країн світу. [76]

У 2012 році з 10 по 13 жовтня одним із головних лідерів став Професор Оксфордського університету Джон Леннокс, який здобув перемогу в дебатах з відомим атеїстом Річардом Докінзом.

Джон Леннокс він народився 1943 року в Північній Ірландії і виріс в Армі, де його батько володів магазином. Там же він навчався в Королівській школі. Після отримання докторського ступеня, Леннокс переїхав до Кардіффа, ставши викладачем в галузі математики в Уельському університеті. За 29 років роботи в Кардіффі він читав лекції в університетах Вюрцбурга, Фрайбурга та Відня, і виступав у Східній та Західній Європі, Росії та Північній Америці. Область дослідження - це математика, апологетика, і пояснення Писання. [29]

Леннокс також вивчає та викладає взаємини науки та релігії в університеті Оксфорда. Є автором та співавтором цілого ряду книг про взаємини науки, релігії та етики, таких як: «Людина та її світогляд» у трьох томах, у співавторстві з Д. Гудінгом (2004), «Бог і Стівен Хокінг: чий дизайн у будь-якому випадку?» (2011). [40] Він виступав у різних країнах та на різних конференціях як науковий співробітник, здійснив численні поїздки до

колишнього Радянського Союзу. Джон пояснює численні питання, що стосуються світогляду та християнської апологетики, такі як питання існування Бога, проблема страждань та зла тощо. [29]

Не менш відомим представником апологетичної науки є Раві Захаріас. Він був впливовим оратором, письменником та євангелістом, який народився в Індії, вважав себе атеїстом до спроби самогубства у віці 17 років. Перебуваючи у лікарні, він познайомився з Євангелієм від Іоанна та став християнином. Протягом майже п'ятдесяти років він мандрував і виступав у всьому світі на захист християнської віри. Захаріас також написав багато книг і заснував Міжнародне служіння Раві Захаріасу (RZIM). Він також був відомий своїми радіопрограмами Just Thinking та Let My People Think. [35]

24 листопада у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова відбулась відкрита лекція богослова, професора теологічного коледжу Вікліф-Холл Оксфордського університету Раві Захаріаса на тему: «Бог та проблема насильства». [39]

Раві Захаріас має ступінь доктора юридичних наук від коледжу Асбері (штат Кентуккі) та ступінь доктора богослов'я університету Свободи (Вірджинія). Крім того, він є почесним доктором Хоутонського коледжу, коледжу та семінарії Тіндейла та Мак Мастер-Дівініті коледжу (Торонто).

Захаріас є автором або редактором понад двадцяти книг, серед яких праці : «Реальна особа атеїзму» (The Real Face of Atheism, 2004), «Чи може людина жити без Бога?» (Can Man Live without God?, Word, 1994), «Ісус серед інших богів» (Jesus Among Other Gods, Word, 2000).

Також не менш важливою подією у освітньому просторі була – Міжнародна науково-практична конференція «Парадигма Творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду», що відбулася у Національному університеті «Острозька академія» 28-29 листопада 2008 р. Авторами доповідей стали фахівці з різних галузей, зокрема, богослов'я, релігієзнавства, біології, інформатики, фізики, освіти і філософських наук. Спектр думок і вірувань учасників конференції – від прибічників Біблійної

концепції творення до прихильників матеріалістичного вчення макроеволюції. Переважна більшість учасників конференції переконана у перспективності парадигми Творення, що інтегрує зусилля теологів, вчених різних галузей і освітян в намаганні глибше пізнати світ і вкоренити принципи Християнської моралі в життя людей, особливо молодих. [9]

18-19 листопада у 2021 році відбулась міжнародна конференція «Релігія і наука: від протистояння до взаємодоповнення».

Конференція була спрямована на конструктивний діалог та взаємодію між різними традиціями та майбутніми можливостями науково-релігійних дискусій в екуменічній перспективі, а також зруйнувати стереотипи, що релігія та наука несумісні. Основними напрямками роботи були: методологічні підходи природничих наук та теології; аналіз історичних моделей та метафор взаємозв'язку між вірою та розумом, релігією і наукою; Біблія, створення, еволюція і дизайн; роль християнської теології та природничих наук у появі сучасних концепцій раціональності; зв'язок між розумом і духовністю в різних релігійних традиціях; релігія, наука та екологія: взаємна відповідальність за майбутнє; критична оцінка впливу науки та техніки на стан людини та природне середовище; вплив науковців та релігійних мислителів на публічний дискурс.

Організатори: Східноєвропейський інститут теології (Україна); Українська філія Європейського товариства католицького богослов'я; Івано-Франківська академія Івана Золотоустого (Україна); Товариство європейських євангельських теологів (Нідерланди); Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького (Україна). [36]

Висновки до Розділу II

Академічний простір в Україні непогано розвинений, проте як і будь яка сфера суспільства потребує вдосконалення. Чи мало навчальних закладів у своїй освітній програмі має дисципліну «Апологетика». Ми розглянули лише декілька з них: Таврійський християнський інститут, Чернівецький національний університет, Київська духовна семінарія, Київська духовна академія, УЕТС, Львівська Богословська семінарія, а також Міжнародний центр християнського лідерства. Це свідчить про потребу розумного захисту віри у нинішньому суспільстві, а також про розвиток дисципліни у геометричній прогресії.

Вагому роль відіграє діяльність Християнського науково-апологетичного центру. А саме їхня книговидавнича діяльність та поширення апологетичних матеріалів у просторі інтернету.

Також, позитивним моментом є вияви у освітніх закладах різноманітні конференції, де виступають відмові апологети світу, і розкриваються теми креаціонізму та раціональні аргументи в сторону істинності християнства та співпраці науки та релігії, і можливість існування разом розуму та віри.

РОЗДІЛ III

АПОЛОГЕТИЧНИЙ СЕГМЕНТ МЕДІАСЕРЕДОВИЩА

3.1. Книжкова продукція апологетичного жанру: видавництва, тематика, постаті, промоція

Книговидавничу діяльність в незалежній Україні можна прослідкувати у двох періодах. Першому періоду (1991-2000-ті рр.) припадає її зародження, коли після радянського режиму видавці і читачі охоче вітали кожную книгу християнської тематики. Другий період (в 2000-х рр. – триває донині) характеризується ретельним відбором книг читачем, де приймаються до уваги такі позиції : переклад, дизайн, редакція. А також можна умовно виділити третю фазу, коли на книговидавничий простір виходять національні автори, які видають літературу відповідно суспільно-релігійних подій та викликів. Проте така тенденція властива не для всіх видавництв християнського напрямку, здебільшого для протестантів. За період незалежності простежується поступовий розвиток видавництв християнської літератури, де охоплено чималий жанровий спектр християнської літератури. Книжкова продукція відіграє не менш важливу роль у вивченні апологетики, яка відноситься до катехитичних творів. [18, с. 127]

На даний момент в Україні багато видаються книжок з відповідями на актуальні апологетичні питання. У них можна дізнатись про принципи та підходи до апологетики для ефективної передачі християнських переконань. Асоціація християнських видавців України створена в січні 2008 року і зараз об'єднує 11 видавництв: «Ездра», «Богодумство», «Тюльпан», «Християнська освіта», «Свічадо», «Світло на сході», «Рука допомоги», «Маджуга», «Християнська зоря», «Варух», «Нова Надія». Асоціація створена з метою поєднання зусиль для розвитку видання християнської літератури в Україні, сприяння розвитку цивілізованого ринку продажу християнської літератури. АХІУ є учасником та ініціатором багатьох заходів, спрямованих на популяризацію християнської літератури, проведення навчальних семінарів з питань видавничої діяльності, маркетингу та фінансів, проведення зустрічей із представниками закордонних видавництв та асоціацій. [96]

Протестантські видавництва осягають різні вікові категорії та різноманітні теми, які торкаються практично усіх сфер суспільства. Їх існує чимало, понад 35 видавництв: «ХНАЦ», «Книгоноша», «Джерело життя», «Ездра», ««Подорож по Біблії»» та ін. [18, с. 126]

Розглянемо спільне видавництво Християнського науково-апологетичного центру та Книгоноша.

Підбірку книг можна переглянути у них в інтернет-магазині «Книжкова Полиця» по апологетичним категоріям: апологія віри, креаціонізм, християнство і наука, церква і масонство. [51]

Вечеря зі скептиками. Як вірити в Бога у світі, позбавленого сенсу. Джефф Вайнс.

2018 року, українською мовою. [Додаток Б]

У книзі описується світоглядний діалог за вечерею між віруючою особою та скептиками. У них піднімаються питання щодо морального характеру, проблеми зла, та якщо Бог є чому Він не зупиняє зло, а також значні аргументи в сторону достовірності Біблії. У ній можна знайти

відповіді на найскладніші запитання та принципи практичної апологетики у діалозі з опонентами. Написана в дуже доступному й легкому стилі.

Фізика. Просто про складне. Андрій Горяїнов.

2019 року, українською мовою. [Додаток Б]

Книга написана з акцентом для учнів та батьків, де сказано, що можливо не усім потрібно знати усі фізичні процеси та усім ставати фізиками, проте як налаштований всесвіт варто розуміти. У ній ми прослідковуємо такі теми: закони Ньютона, прямолінійний рух, імпульс, теплообмін, внутрішня енергія тіла, джерела світла, будова ока, електричний струм та ін.. Кожна тема висвітлює те, що за творінням стоїть великий Розум та для чого Він створив світ.

На охороні. Захист нашої віри з позицій розуму. Вільям Лейн Крейг

2020 року, російською мовою. [Додаток Б]

Відомий теолог та апологет сучасності в інтригуючому стилі наводить аргументи на користь існування Бога, надає історичні свідчення про Ісуса Христа та Його воскресіння та ін.. Ця книга містить ілюстрації, нотатки та короткі алгоритми для запам'ятовування, що дозволить захищати свою віру з позицій розуму.

Супутник християнського апологета. ХНАЦ

2015 року, російською мовою. [Додаток 2]

Це корисна збірка, яка складається з питань та відповідей, опублікованих на сайті «Християнського науково-апологетичного центру». Охоплює усі важливі аспекти : необхідність апологетики, її типи, аргументи на користь Бога, креаціонізм, проблема зла, докази божественності Ісуса Христа та Його воскресіння, християнство на протигагу іншим релігіям, питання об'єктивної істини, а також небезпеки християнської апологетики.

Промова дурня. Відродження мистецтва християнського переконання.
Оз Гінесс

2020 року, російською мовою. [Додаток Б]

Автор розглядає мистецтво творчого християнського переконання, пояснюючи це тим, що: «Ісус ніколи не звертався до двох різних людей однаково, і ми теж не повинні цього робити». Він наводить приклади відомих апологетів та філософів таких як: Еразма, Паскаля, Г.К. Честертона, К.С. Льюїса, Малкольма Магтеріджа та Пітера Бергера, Гінесс і показує, що апологетичне переконання вимагає раціонального і творчого підходу.

Чи вийшов строк придатності Бога? Джон Бланшард

2021 року, українською мовою. [Додаток Б]

У книзі описані твердження, які кидають виклик атеїстичним поглядам та заявам на кшталт «Бога немає», які часто висвітлюються на шпальтах газет і не тільки. В кінці кожного розділу написана особиста історія людини, яка своїм досвідом підкріплює твердження, зроблене автором.

Католицькі видавництва значно поступаються протестантським, проте теж містять достатньо літератури для захисту віри.

Видавництво «Свічадо» було засноване у 1987 році з ініціативи українських студентів Люблінського католицького університету в Польщі, які прагнули утвердити духовні цінності в сучасному світі. Видавництво прийняло назву «Свічадо» - свічник і дзеркало. [50]

Ідея назви до сьогодні не втратила своєї властивості – віддзеркалювати світло Божої мудрості, відповідаючи на духовні потреби людини.

Просто християнство. К.С. Льюїс

2018 року, українською мовою. [Додаток Б]

Ця потужна і практична робота є одним із найпопулярніших і найулюбленіших вступів у християнську віру з коли-небудь написаних.

«Просто християнство» об'єднує легендарні радіопереговори К. С. Льюїса під час війни, в яких він мав намір «пояснити та захистити вірування, які були майже всі християни всіх часів». «Заперечуючи лінії, що розділяють різні деномінації християнства, К. С. Льюїс пропонує безпрецедентну можливість як віруючим, так і невіруючим почути сильний та раціональний аргумент на користь християнської віри. Це збірка геніальності Льюїса, яка живе для сучасного читача, підтверджуючи його репутацію найважливішого письменника та мислителя нашого часу.

Вічна людина. Г. К. Честертон

2020 року, українською мовою. [Додаток Б]

Автор описує історію християнства, як релігію радості, щастя та вдячності з присутністю тонкого гумору та здорової іронії. Він акцентує свою увагу на особливому місці християнина і самого Христа. Честертон спонукає читача позбутися стереотипного мислення. У книзі він не вчить розумінню Святого Письма, не пояснює Таїнства, не нищить догмати і не розповідає про чудеса знамення, а натомість показує читачеві унікальність і парадокси християнства, і його вплив на світову історію.

Біблія та мораль. Папська Біблійна Комісія

2012 року, українською мовою. [Додаток Б]

У даному документі піднімаються питання зв'язаності Біблії та моралі. І яким чином Біблія може стати відповіддю у розсудливих моральних рішеннях. Для християн вона є не лише джерелом об'явлення, істини, основою віри, а й опорою для норм моралі.

Мета цього документу - показати ті моменти, які нам сьогодні будуть у допомогу в делікатному процесі прийняття розсудливих моральних рішень.

А Біблія таки права. Вернер Келер

2008 року, українською мовою. [Додаток Б]

У книзі описані археологічні та історичні факти, які доступні лише обмеженому колу вчених, що доводить істинність біблійних оповідей.

Бог і пандемія. Християнські роздуми про коронавірус та його наслідки.
Том Райт

2021 року, українською мовою. [Додаток Б]

Ця книжка – спроба проаналізувати ситуацію пов’язану з епідемією коронавірусу з біблійної перспективи. Том Райт намагається дати відповідь на питання: «Чому так сталося? Де Бог у цьому всьому? Що робити далі?». Відповіді знаходяться у подіях Старого та Нового Заповіту, а також у жертві та воскресінні Ісуса Христа.

Ісус. Останні дні: Що насправді сталося. Том Райт, КрейгЕванс

2021 року, українською мовою. [Додаток 2]

У книзі підіймаються такі питання: Чи помер Ісус на хресті? Чи був Ісус похований? Чи є історичні підстави вважати, що Ісус воскрес?

Ці питання є вкрай важливими не лише для людини, яка сумнівається, але і віруючим християнам. Автори відтворюють картину суду, страти, поховання та воскресіння Ісуса з Назарету, даючи раціональні аргументи достовірності цих подій.

Видавництво «Місіонер» - це єдине чернече видавництво Отців Василіян. Видавництво збагачувало та продовжує це робити українців духовною літературою різної тематики, тим самим збагачуючи культуру та допомагаючи знаходити вихід уз кризових ситуацій. [49]

У що вірить, той хто не вірить. Карло Марія Мартіні, Умберто Еко.

2016 року, українською мовою.

У книзі описується діалог між відомим італійським письменником і філософом, та кардиналом Карло Марія Мартіні. Вони порушують етичні проблеми. Зокрема зосереджують свою увагу на принципах невіруючого у постмодерністському часі і на чому ґрунтується його морально-етична поведінка та його цінності. У другій частині описується діалоги з відомими вченими, що відстоюють погляди, які не завжди збігається з католицьким світоглядом.

Віра християн. Ансельм Ґрюн

2008 року, українською мовою. [Додаток Б]

У цій книзі відомий німецький богослов розглядає віру християн у контексті інших світових релігій. «Я хотів би, щоб ця книга допомогла невпевненим християнам, які у відкритому диспуті про релігії майже бентежаться виявити себе християнами і визнати Ісуса Христа Сином Божим, – пише Ансельм Ґрюн у передмові до видання. – Моє завдання полягає у тому, щоб заново розбудити у християн, які шукають свою християнську ідентичність, захоплення шляхом Ісуса, Який звільняє, зцілює і дарує життя. Таке призначення цієї книги».

Православні видавництва не відзначились у тиражуванні книг апологетичного характеру, друкуючи здебільшого твори для внутрішньо-церковного застосування у вигляді книг про отців церкви та відомих православних богословів, про основи православ'я, а також літератури орієнтованої на богослужіння.

3.2. Інтернет-простір як майданчик для апологетичних проєктів

Інтернет та соціальні мережі - невід'ємна реальність сучасного інформаційного простору, в який щодня занурюються мільйони людей. В даний час у переважній більшості є особисті аккаунти на тій чи іншій соціальній платформі (Facebook, Instagram, Twitter, тощо).

Соціальні мережі - це не тільки спосіб самопрезентації людини, але і також через кіберпростір церкви мають можливість репрезентувати себе, це в тому числі майданчик з величезною інформаційною аудиторією, через яку можна транслювати різні ідеї, а також здійснювати апологетичну діяльність не лише через друковані засоби інформації, але також через електронні версії.

Аналізуючи діяльність християнських деномінацій варто звернути не лише соцмережі, але і різні відеоплатформи та блоги.

У 2011 році Інтернет Асоціації України зазначили, що кількість користувачів інтернет-мережі зросла до 13,9 млн., що становило 35% дорослого населення України за інформацією Інтернет Асоціації України на 2011 р. кількість користувачів глобальної мережі зросла до 13,9 млн., що становило 35% дорослого населення України. Більшість молодих українців, а це 70, 2% проводять час в інтернеті 42,6%, а відвідують церкву – 4,1% опитаних. Це свідчить про великий комунікативний потенціал інтернету. [15,с. 291] А також глобальна мережа дозволила церкві в Україні налагодити більш тісні стосунки з суспільством. Перевагою таких відносин є можливість зворотного зв'язку.

Тому з 2000-х р. релігійні лідери «підключились» до онлайн-середовища. [15, с. 292] У нинішній час це набуває ще більшого масштабу. Церкви різних конфесій, здебільшого протестантського напрямку, вбачають здійснення завдань місіонерської діяльності у соціальних мережах. Одним із них є руйнування негативних стереотипних уявлень про Церкву та християнство.

А. Спадаро вважає, що за своєю онтологічною суттю «християнство – це комунікативна подія. Усе в християнському одкровенні й на сторінках Біблії просочене комунікацією». [16, с. 98]

Саме тому церкви використовують можливі інтернет-комунікації для розповсюдження віри та її захисту. Розглянемо деякі приклади.

ETHOS – це веб-платформа, яка об'єднує дослідно-просвітницькі проекти, ініційовані видавництвом Дух і літера і Центром св. Климента: спілкування та діалог культур, а саме – Київський літній богословський інститут, Успенські читання, Діалог у дії, Дух і літера online. Метою є поширення освітніх програм богословського, філософського та інших онлайн курсів. Також платформа, окрім освіти є місцем спілкування та різноманітних дискусій, які допомагають долати всі виклики нашого часу. [69]

Етос є острівцем для таких онлайн курсів:

- «Нове соціальне вчення для Православної Церкви», автором якого є Юрій Чорноморець. Курс включає 10 онлайн лекцій-зустрічей, де мова йде про те, що є на сьогодні єдиною комплексною відповіддю на виклики постмодерну й постмодернізму: знаходження шляхів до бачення та практичного втілення Істини через людину з усією серйозністю ставлячись до цих нових реалій, соціальна доктрина знаходить шляхи до бачення і практичного втілення Істини, Добра та Краси через людину і спільноти в цілісності соціуму та природи. [100]
- «У пошуках Бога: що нам пропонують література, філософія та богослов'я?». Автор - Юлія Вінтонів. Лекції в рамках курсу такі: Криза слів чи що таке особистий досвід богоспілкування : герменевтична феноменологія (П.Рікер); Бог на хресті: богопокинутість Христа; Кого вбив Ніцше: досвід невіри; Зустріч з Богом: досвід епіфанії (богоявлення); Досвід туги і радості. Мета –віднайти важливі відповіді щодо цих складних проблем людського буття.[43]

- Курс Олександра Філоленка «Уява і правда». Він призначений для християнській апології уяви, необхідній у дискусіях, щодо Правди, оскільки протиставлення правди й вимислу призводить до заперечення духовної цінності уяви. [84]

Також у зв'язку з воєнними діями у їхньому чаті «Діалог у дії» мова йшла про молитву та допомогу військовим та цивільним, та переросла у чат «Допомога у дії». Відео «Буча: Де був Бог?» було висвітлене як відповідь на запитання, які люди задавали після побаченої інформації про звірства росіян у місті під Києвом. [16, с. 156-157]

16 березня на просторах Інтернету їхній новий проєкт «God against War/Релігійний Етос на практиці під час війни», засновниками якого є команда «Видавництва Дух і літера», спільнота Успенських читань, Київський літній богословський інститут, Відкритий православний університет, а також їхні друзі та партнери в Україні й по всьому світу.

Метою проєкту стало бажання донести голоси християн України до світу і відповідно почути голоси християн світу, звернуті до них; розповідати про працю Церков під час війни, надавати інформаційну підтримку, викривати антихристиянську суть «богослов'я» війни та ідеології «русского мира» та інше. [16, с. 154-155]

Таким чином, дана платформа православного спрямування займається апологетичною діяльністю в рамках освітньої діяльності та допомоги ближнім під час війни.

На сайті Храму св. великомученика Дмитрія Солунського є категорія Бібліотека, де розміщено апологетичні статті та книги. [90]

- «За віру православну!». У даному творі описується різні таїнства та доктрини, а також питання чи православ'я є християнським богослов'ям чи атеїстичним.

- «Релігійне марновірство в сучасному світі», в якому відображається питання астрології та церкви, розбиваються міфи про астрологію, як псевдонауку та критика астрологічних прогнозів.
- У пошуках відповідей книга «КОД да Вінчі», автором якої є Джош Мак-Дауелл, насамперед, розрахована на тих, хто прочитав «Код да Вінчі» або переглянув однойменний фільм, проте користь можуть отримати не ознайомлені читачі. Запитання стосуються походження й основ християнської віри.
- та інші.

CREDO — католицький суспільно-релігійний часопис, в якому висвітлюються різноманітні питання віри в сучасному світі. Воно було засноване на початку дев'яностих в середовищі вінницьких студентів-католиків на чолі з В'ячеславом Брамським. Їхньою метою була евангелізація та донесення католицьких до людей. У 1992 році CREDO було зареєстроване як всеукраїнське видання. З 2002 року випуск CREDO було призупинено. З 2006 року канцлер Кам'янець-Подільської дієцезії о. Віталій Воскобойнік відновив видання часопису. [24]

CREDO висвітлює життя Католицької Церкви Західного та Східного обряду в Україні та світі, а також ознайомлює із позицією Церкви стосовно різних питань, тенденцій та явищ. Часопис складається із рубрик: «Церква», «Думка з приводу», «Біоетика», «Життя Словом», «Зблизька», «Звичаї та віра», «Мова про мову», «COOLтура», «Свідчення», «Читанка до кави» та інші. У кожній рубриці висвітлюються статті, які піднімають теми цікаві читачам. [24]

До прикладу, у рубриці «Новини» є стаття «Апологетика XXI століття повинна зосередитися на красі Божого творіння», в якій описується доповідь «Нагальна необхідність нової апологетики для Церкви XXI століття» Вільяма Левада. Він зазначив: «Щоб наша апологетика була переконливою, ми повинні приділити більш пильну увагу таємниці і красі католицького віросповідання, сакральному баченню світу. Все це допоможе нам усвідомити

і оцінити красу світу як передчуття нового неба і нової землі». І також мова йшла про екуменічний аспект, так міжрелігійного діалогу. [23]

У рубриці «Інтерв'ю» постають питання зла в контексті війни «де в цьому всьому Бог і як Він таке допустив». [44]

У програмі програми «Вечірній чай» отець Микола Вишовський теж дає відповіді на апологетичні питання: «Як довести, що Бог існує?», «Яку правду необхідно доносити правду Заходу?», «Як Церква ставиться до теорії еволюції?» [104,108,109,]

Серед протестантського напрямку можна виділити чимало проектів, які створювались з метою допомогти вірянам навчитись розумно обстоювати свою віру та християнські переконання.

В Україні 2022 року стартував новий україномовний проект з християнської апологетики «Розумна Віра», керівником якого є Михайло Абакумов. Це проект на міжнародному рівні за допомогою так званих *chapters* або «підрозділів» у різних куточках світу. Засновником являється Вільям Лейн Крейг (WilliamLaneCraig) – американський аналітичний філософ і християнський теолог, християнський апологет та автор. Він є професором філософії в Х'юстонському баптистському університеті та професором філософії в Теологічній школі Талбота (Університет Біола). Крейг актуалізував та захистив космологічний аргумент «Калам» про існування Бога. Він також опублікував працю, де аргументує історичну правдоподібність воскресіння Ісуса. Його дослідження божественної самобутності та платонізму призвели до написання книги «Бог над усім». [41,56]

Проект має такі цілі:

1. Надати зрозуміле та раціональне обґрунтування біблійного християнства для широких мас людей.
2. Захистити істину біблійного християнства перед обличчям секулярного атеїстичного суспільства.

3. Навчити християн відстоювати та захищати християнські істини з найбільшою ефективністю .

На їхньому ютуб каналі є відео на різну тематику :

- Категорія запитань та відповідей,
- відео на тему про Божественність про Христа, про достовірність воскресіння, про проблему зла.
- також є список відео із Вільямом Крейгом, де він відповідає на такі питання як : чому Бог не зупинить зло? абсурдність життя, без Бога, чому Бог не являє Себе фізично і т д. [41]

Не менш важливим в просторах Інтернету є проєкт «КРЕАЦЕНТР ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ», в основу якого закладено любов та дослідження природи, науки і людини, яких створив Бог, як це описано в Біблії. На даній інтернет платформі пропонується альтернатива теорії еволюції в підтримку теорії креаціонізму, та факти які висвітлюються за допомогою наукових дисциплін у простій та доступній формі. [52]

Статті розмішені за такими розділами, які в свою чергу ще діляться на підрозділи:

1. Антропологія (перехідні форми людей; походження мов; походження рас; кам'яна доба; міграція людей; неандертальці; етиці – Тирольська людина)
2. Біологія (анатомія та фізіологія; біогеографія; видоутворення; генетика; мікросвіт; сучасні тварини; сучасні рослини)
3. Вік Землі (мільярди років; методи датування; свідоцтва молодості Землі; радіовуглецеве датування)
4. Геологія (всесвітній потік; геохронологічна колона; Гранд-Каньйон; гора Сент-Гелес; катастрофізм; льодовиковий період; печери; утворення корисних копалин)
5. Динозаври (види динозаврів; динозаври в Біблії; дракони; люди і динозаври; пернаті динозаври; скам'янілості динозаврів)

6. Еволюціонізм (відомі дарвіністи; ікони еволюції; мікроеволюція та макроеволюція; мутації; природний добір; рудименти та атавізми; фальсифікації; самозародження життя; Чарльз Дарвін)
7. Історія (археологія; історія науки; середньовіччя)
8. Космос (астрономія; великий вибух; зоряне світло і час; космологія)
9. Креаціонізм (відомі креаціоністи; вислови відомих людей; компромісні теорії; незменшувана складність; основи креаціонізму; потоп Ноя і ковчег; погані аргументи)
10. Мораль, етика та світогляд (атеїзм; глобальне потепління; нацизм та комунізм; соціал дарвінізм і євгеніка)
11. Палеонтологія (вимирання; живі викопні; живі клітини і м'які тканини; кембрійський вибух; мамонти; перехідні форми; скам'янілості)
12. Псевдовчення (пласка Земля; інопланетяни та НЛО; теорії змови)

На сайті розміщено книги у вільному доступі такої ж тематики. Ось деякі з них.

Камінь спотикання або чи є еволюція правдива? Сільвія Бекер

2000 року, російською мовою. [Додаток В]

Книга заснована на семінарах з креаціонізму доктора Кента Ховінда.

Християнське життя одного з учених в Україні. Владислав Ольховський

2014 року, російською мовою. [Додаток В]

Книга розповідає про фізика, який був атеїстом та змінив свій світогляд у віруючого християнина. Також описується його служіння в Україні, Італії та Росії, де він доповідав на різні апологетичні теми на конференціях.

Вчені розповідають про віру. Ерік Барретт і Дейвід Фішер

2000 року, російською мовою. [Додаток В]

У книзі піднімаються питання про те чи атеїзм є науковим. Вчені діляться підставами своєї християнської віри.

Також в українському просторі важливим проектом є «Християни для України». Це є проект служіння «Східноєвропейської реформації», створений з метою популяризації та просуванню біблійного світогляду на усі сфери українського суспільства. Вони висвітлюють різноманітні статті у соціальних мережах таких як: Facebook, Instagram та на власному сайті.

У статтях порушуються питання церкви, історії, економіки, політики і т д. Їхні переконання будуються на класичній біблійній теології, натомість вони відкидають ліберальну в її модерністському та постмодерністському форматі.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, команда у співпраці з низкою благодійних організацій та церков, започаткувала міжнародну ініціативу Christians for Ukraine. Мета проекту допомогти українцям, які потерпають від війни або були змушенні знайти притулок за кордоном. Таким чином вони підтримують прихистки для біженців, розповсюджують гуманітарну допомогу у регіони, які найбільше постраждали від агресії Росії. [91]

Не можливо оминати також служіння Олена Бокова, пастора церкви та Youtube-блогер. На своєму каналі ділиться відеоматеріалом різної тематики з метою зміцнення віри та досвідом інших у ходженні з Богом.

У підбірці «Тріщини еволюції» є відео, де Олег наводить аргументи на користь теорії креаціонізму, а також розмішене інтерв'ю з Сергієм Головіним. В ньому піднімаються складні питання про потоп, динозаврах та людських расах, на які надаються досить розумні доводи та достойні відповіді. [74]

Підбірка «Подкасти та не зручні питання» містить відео «Нейрохірург про Бога, мозку атеїстів і суперпам'яті», де лікар говорить властивості розуму та як розум насправді є контраргументом у вірі атеїстів, «Реакція християнина на переконливі аргументи атеїста проти Бога | Сергій Головін»

чергове досить цікаве інтерв'ю з апологетом та директором ХНАЦ про важливість правильної та переконливої аргументації щодо християнських тверджень і діалозі з атеїстами. [61]

Цікавою платформою ще одного апологетичного проекту є «Got Questions». Їхня місія це прославити Господа Ісуса Христа, надаючи біблійні своєчасні відповіді на духовні запитання через присутність у мережі інтернет. У склад авторів входять пастори, молодіжні служителі, місіонери, біблійні консультанти, студенти християнських університетів і семінарій та посвячені дослідники Божого Слова. [27]

Запитання про апологетику та світогляд людини розміщені на сайті та кожне питання отримує змістовну теологічну відповідь.

1. Чи існує Бог? Які докази існування Бога?

Автор відповідаючи на запитання, зазначає що перш за все ми приймаємо вірою існування Бога. Але тим не менше доказів існування Бога можна знайти наприклад, у зорях та усіх небесних тілах. Також у приклад він наводить логічні аргументи Божого існування(онтологічний, телеологічний, космологічний, моральний). Чи існував Ісус насправді? Чи є які-небудь історичні докази існування Ісуса Христа? [99]

У статті відповідь базується на історичних доказах а саме історичних рукописах та творів істориків Істоліття нашої ери таких як : Тацит, Йосип Флавій, Еліезер та інші, на основі їхніх напрацювань можна зробити опис Ісуса Христа, який не буде суперечити Євангеліям.

2. У чому полягає небезпека постмодернізму?

Відповідь складається з трьох небезпек постмодернізму(відносна істина, втрата здатності до розрізнення, плюралізм), кожна з яких ретельно аналізується та аргументується на користь християнської ідеології. [81]

3. Що таке істина?

У відповіді пропонується визначення істини згідно Божого Слова, а також надається альтернативні розуміння істини. З цим всім описується її природа, виклики та її важливість. [102]

4. Як креаціонізм та еволюція впливають на світогляд людини? та інші.

У користь креаціонізму надається моральний закон, який показує нам що є добро, а що є зло. Відповідно це зводиться до того, що мораль сама по собі не продуктом еволюції, але є ознакою вищого морального мірила, який вказує на існування Творця. [106]

Газета «Слово про Слово, створена у 2012 році як незалежне недержавне видання. Автори видання на меті мають доносити своїй аудиторії різнобічне розуміння світу та процесів, що в ньому відбуваються з християнської точки зору за допомогою принципів об'єктивності, незалежності, правдивості, відповідальності. На сайті розміщують : актуальні новини про релігійні події; аналітичні статті та інтерв'ю; релігієзнавчі та богословські публікації; релігійна статистика; блоги та авторські колонки; релігійний календар та анонси. Головний редактор – Анатолій Якобчук. [75]

У рубриках:

- креаціонізм – розміщенні статті, які описують явища на захист теорії створення світу Творцем;
- богослов'я – піднімаються питання проблеми зла, правдивість Біблії та доктрини християнства;
- актуальне – даються відповіді на питання: «Чому Бог допускає війни?», «Як всемогутній Бог допускає зло?» та інші.
- Варто замислитись – статті на різні тематики, але охоплюють також : «Апологет Френк Турек каже, що концепція «відносної істини» є хибною ідеєю, яка суперечить сама собі», «Теологія після Бучі», «Чи існують докази існування Бога? Вони прямо перед тобою!» та інші.

Християнська газета «Слово про Слово» піднімаючи вище згадані питання, також займається апологетичною діяльністю.

3.3. Телевізійні апологетичні проєкти

Телебачення є ще одним потужним засобом комунікації, засобом масової інформації, пропаганди та маніпуляцій. Його називають також виробництво аудіовізуальних програм та передач. Телебачення як феномен сучасної масової культури та інформаційного суспільства позиціонує також себе як маркер релігійної масової комунікації. [15, с. 263]

Існує стереотип, що телебачення можна розглядати як засіб для розваг. Проте цей вид медіа також можна використовувати як засіб комунікації та поширення місіонерської стратегії, і відмовлятися від можливості бути частиною основного культиватора цінностей і поглядів суспільства, воліючи натомість жити на периферії суспільства, не можливо. Тому християнські телеканал не залишились в стороні, і також почали залучати телебачення для своїх місій включно і для розвитку апологетики в Україні.

Позитивним моментом у розвитку конфесійного телебачення в Україні є те, що ним використовується можливість відеохостингу на Youtube. Більшість телеканалів архівує усі випуски різноманітних програм у вільному доступі, що дозволяє змогу переглянути вірянам відеоматеріал у будь – який час. Католицькі, православні та протестантські організації мають власні телеканали в Україні, більшість яких використовують супутникове телебачення або ре-трансляцію в інтернеті.

Аналіз телебачення як одного із популярних видів медіа дасть нам можливість прослідкувати розвиток апологетичних проєктів в незалежній Україні.

Надія — це перший християнський телеканал в Україні. Розпочав роботу у 2008-му році, з 2013-го його етер доступний цілодобово. Транслюється у 20 країнах. Мета телеканалу випускати якісний, морально чистий та актуальний продукт, тобто пропагування позитивного відеоматеріалу для людей різного віку, який доступний не лише у телевізійних проектах, але також у соціальних мережах: Facebook, Instagram, Youtube, telegram канал. [78]

У їхній підбірці медіапродукту чимало різноманітних телевізійних програмах. Зосередимо увагу на апологетичних.

Revolutionary. Проєкт висвітлює питання, які турбують людство вже більше 2000 тисяч років. Ці питання навколо Ісуса Христа. Ісус із Євангелій виконує багато ролей: Людина, Бог, Месія, Вчитель, Революціонер... Яка ж роль Йому належить? Зйомки проєкту «Revolutionary» проводила студія NOPE Channel North America, вони проходили у двох країнах: в Ізраїлі та в США, в Нью-Йорку. Ведучий Олег Костюк досліджує місця, де міг ходити та жити Ісус. [78]

Кожна роль Ісуса аналізується у новому відеоматеріалі, який налічує 10 випусків:

1. Ісус – людина. «Спаситель людства»;
2. Ісус – революціонер. «Революція серця»;
3. Ісус – рабин. «Вчитель життя»;
4. Ісус – цілитель. «Глибоке зцілення»;
5. Ісус – пророк. «Світло у темряві»;
6. Ісус – Добрий Пастир. «Кому потрібна допомога?»
7. Ісус – Священник. «Міст до Бога»;
8. Ісус – Цар. «Царство любові»;
9. Ісус – Месія. «Світло надії»;
10. Ісус – Син Божий. «Я є Син Божий».

Серія документальних фільмів «МІФИ ЕВОЛЮЦІЇ». Проєкт націлений на надання аргументів в сторону креаціонізму та спростувати міфи еволюції.

1. Фільм «Походження» досліджує питання: Як почалось життя на Землі? Для чого ми тут? Походження оголює недоліки матеріалістичних теорій;[88]
2. Фільм «Живі води». Розумний задум в океанах Землі - це захоплююче дослідження життя в рідкому всесвіті, який охоплює понад 70% нашої планети і який знову ж таки кидає виклик науковому матеріалізму.[85]
3. Фільм «Метаморфози» документальний фільм про розвиток метелика від яйця розміром з шпилькову голівку до чудової комахи, що літає. Фільм підтверджує, що ці незвичайні істоти сконструйовані Великим Розумом, а не сліпим некерованим процесом.[86]
4. Фільм «Політ. Геній Птахів». У даному відеоролику розповідається про унікальну скелетну, м'язову і метаболічну систему колибри. А також у фільмі показано винахідливість поведінки орла та його біологію, які демонструються незаперечні докази розумного задуму.[87]

Також з воєнними діями на території України, телеканал розпочав новий проєкт «Війна: видиме та невидиме». Доктор богослов'я Роман Проданюк у плейлисті програма відповідає на питання: «Чи знає Бог, що на Україні війна? Чому помирають невинні? Чим займається Бог тоді, коли на Землі відбуваються переживання? Що нас очікує попереду? Як жити з втратами?». [78]

CNL — Перший Християнський супутниковий телеканал російською та українською мовами у 2000 році, що розповсюджує благу звістку Ісуса Христа по всьому світу за допомогою телевізійного мовлення. Засновником є пастор Максим Олексійович Максимов. Мета телеканалу – розповсюдження християнського вчення у ненав'язливій формі заради підняття морального та духовного рівня населення. Тематика програм телеканалу є науково-пізнавальна, євангелізаційна та просвітницька. [95]

Апологетична програма «Про велике» містить одинадцять наповнених змістом робіт, які зачіпають такі поняття як буття, життя та смерть, початок усього, хто я на цій землі та інші, пояснюючи не лише з позиції Біблії. [95]

Документальний фільм «Помилка атеїзму. Чому мільйони відкидають очевидне». У фільмі розповідається про необхідність довести існування Бога атеїсту - це все одно, що довести існування сонця опівдні в ясний день. І все ж мільйони людей приймають очевидну глупоту атеїзму. У фільмі показано діалог з кількома атеїстами та їхніми поглядами. [64]

Шоу Джона Анкерберга висвітлює чимало питань про достовірність воскресіння Ісуса Христа, про аргументи в сторону того, що вселена мала початок, а також питання пандемії, епідемій та стихійних лих. [101]

Телебачення Віковічного Слова в Україні (EWTN Україна) належить до всесвітньої медіа мережі Eternal Word Television Network, що виготовляє і транслює теле- та радіопередачі. Медіамережа EWTN була заснована в 1980 р. у США Матір'ю Марією Анжелікою від Благовіщення. Українська версія Телебачення Віковічного Слова (EWTN Україна) розпочала своє мовлення 8 грудня 2011 р. [78]

Їхній апологетичний проєкт «Причина вірити!» про те, пояснювати та обстоювати свою віру. Він містить тринадцять серій: «Апологетика: мистецтво й наука»; «Віра, наука та переконлива сила всесвіту»; «проблема зла»; «Чудеса та пророцтва»; «Діяння віри» та інші. [68]

3.4. Використання християнами апологетичних ресурсів та книг у духовній допомозі українцям під час російсько-українській війні

Із 2014 р., коли Російська Федерація анексувала Крим і розпочала захоплення Донеччини, та з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022

р., Україна та її громадяни опинились у вкрай важких та складних обставинах. Кожна сфера суспільства зазнала ударів, збитків, трансформацій, зокрема й релігійна. Релігія та віра мають вагомий вплив на світогляд людини, що в результаті відображається у її вчинки та реакції на обставини. У воєнний період, церква, як совість нації, є відповідальною за духовний та моральний стан громадян, не тільки вірян тієї чи іншої християнської конфесії. Вона повинна вміти реагувати на виклики та знати відповіді на питання й проблеми, які хвилюють українців.

Згідно з соціологічними дослідженнями (КМІС 06.08.2022 р.) кількість атеїстів серед українських громадян зросла в 4,25 рази. [40]

На глобальному рівні події та розвиток накопичується та об'єднується, створюючи кризу великих викликів та питань, на які доведеться знайти відповідь. Кожна людина у своєму житті хоча б раз проводила чи проводить власні розслідування з питань моралі та з чого розпочався всесвіт. У цей надскладний час для України чимало українців задають питання, на кшталт: Чи є Бог, якщо скільки зла, болі та смерті навколо? А якщо, є то чому Він це допускає?

За допомогою дедуктивного та індуктивних методів у світлі апологетики припущень та евіденціальної апологетики, спробуємо пояснити теперішні події та провести так зване моральне розслідування. Також звернемось до думок відомого християнського апологета Клайва Льюїса ХХ ст. та його найвідомішого твору «Просто християнство», який був написаний в умовах другої світової війни. Книга була написана як відповіді на тогочасні запитання. А також проаналізуємо, як християни використовують апологетичні ресурси для пояснення цих складних питань.

Тому, як і будь яке слідство розпочинається з припущень та постановки версій для вирішення проблем, також і тут розпочнемо з апологетики припущень.

Пресупозиційна апологетика або апологетика припущень (Presuppositionalism). Її розвивав Корнелій ван Тіль. Основна ідея в тому, що ідея мислення починається з припущень. Дискусія розпочинається з того, які фундаментальні вірування в цієї людини. Чи вірить людина у правду чи вірить людина у розум, наукові дані, самоаналіз, мораль. Чи вірить вона в історичні свідчення. У цьому разі вихідні світоглядні передумови піддаються перевірці на істинність за допомогою прагматичного підходу, тобто судження про істинність передумов виноситься на підставі практичних результатів, до яких вони ведуть.

Отже, маємо війну на території України, яку розпочала Росія на чолі з Володимиром Путіним.

Припустимо :

- 1) Бога немає;
- 2) Бог є, але де Він у цих всіх вкрай важких обставинах та чому Він допускає та не зупиняє зло?

Розглянемо першу версію. Основна філософська течія та панівна культура сучасності – постмодернізм. Він виник половина XX і початок XXI століття. Він з'явився на хвилі сексуальної революції. Постмодернізм, неомарксизм і сексуальна революція – це три іпостасі одного і того самого явища.

Це різновид лівої ідеології, яка є натуральним етапом розвитку світського гуманізму. Гуманізм вичерпав себе після другої світової війни. Як наслідок постмодернізм проголосив смерть об'єктивної правди та смерть Бога, та дав шлях розвитку так званої надлюдини, які не потрібен Бог, натомість вона є самодостатня та має матеріалістичний погляд на світ.

Ніцше, який проголосив смерть Бога, є одним із основних лідерів думок епохи постмодернізму. Ними також є Карл Маркс, Зигмунд Фрейд. Вони проголошували, що правди немає – є тільки влада. Будь – які претензії на правду насправді є претензіями на владу. Всі знання обумовленні соціально і культурно, вони не мають зв'язку з реальністю, скоріше переслідують політичні цілі. Такі їхні тенденції впливають на культуру, на владу держав і громадян включно. [65]

Людина починає думати, що вона є надлюдина. Їй можна робити усе, що заманеться згідно власної волі та кожен має право на свободу думки та слова, адже об'єктивної істини не існує, вона є відносна. І виникає так звана постправда. [60]

Що ж таке пост-правда ? Формально – якщо з правдою все покінчено, то це вже не правда, а брехня. Проте це все складніше. Постправда вона ніби не заперечує об'єктивну дійсність, але відводить її на маргінес, тим акцентує свою увагу на певних фактах, які вигідні саме їй. Така «правда» є маніпулятивна та завжди апелює до людських емоцій та відчуттів. І виникає так звана гра без правил. Згодом ці правила формуються, і утворюються «своя правда». І тоді виникає хибне уявлення, що всі навколо помиляються, а ти правий.

Яскравими представниками політики постправди є Дональд Трамп та Володимир Путін. Постправда кремлівського диктатора існує за межами моральних законів та цінностей. [63]

Якщо довго повторювати достатньо велику брехню, люди в неї повірять – казав Йозефф Геббельс – німецький пропагандист.

Свого часу таку тактику вів Адольф Гітлер, і таку ж тактику повторює Володимир Путін, неодноразово апелюючи до методів німецького «фюрера». Цим самим вводячи в оману свій народ, використовуючи ЗМІ. Роздробленість джерел новин створює умови, в якій брехня, плітки розповсюджуються з

неймовірною швидкістю. Таким чином Путін апелює до емоцій та особистих переконань свого народу, замовчує об'єктивні факти, де вся інша інформація перебуває у безперервному потоці новин, де комбінується правда і брехня, і в результаті формує суспільну думку. [107]

Так як правда не завжди допомагає домовитись з людьми, використовують постправду у власних цілях. Путін та його народ є заручниками своєї «правди» і грають на глобальному рівні не по правилам, порушуючи моральні закони та закони такі як: Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р., ст. 18), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ООН, 1966 р., ст. 18), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950 р., ст. 9) та інші. [110, 111, 112]

Путінські ідеологічні підвалини сформулювали війну з 2014 року і до її нинішньої фази загострення, яка стала одним гігантським злочином проти людства.

Постмодерністська ідеологія, яка проголосила смерть істини та смерть Бога, вплинула на світогляд людини, даючи їй свободу, тим самим обмежила її. Постмодернізм - це розум, що збожеволів. Заперечуючи раціональність, дозволив ірраціональним вчинкам панувати. Людина думає, що може контролювати все, але звичайно так не є. Адже стикнувшись зі стражданнями та злом вона шукає допомоги та справедливості. Про що свідчить сьогодення війна на території України.

Від того як людина розуміє питання істини, залежить всі її інші роздуми про що б це не було. Взагалі питання істини, є вкрай важливим поняттям для апологетики, так як якщо наші доводи не розкривають об'єктивну істину, а лише будуються на особистій думці, то тоді і не має сенсу давати якісь аргументи.

І якщо раніше перед християнами стояло тільки одне завдання: переконати розум повірити, то тепер їх два, тому що спершу потрібно переконувати розум повернутися до самого себе. [7, с. 359]

Будь яку помилку можна виявити та виправити, якщо об'єктивна істина існує. Об'єктивна не означає «відома усім» або «доведена публічно». Істину не визначають голосуванням. Вона незалежна від того, хто її знає, і від його свідомості.

Аристотель, майстер по захисту здорового сенсу в філософії, так визначив, що звичайні люди розуміють під істиною: «говорити про існуюче, що його нема, або про не існуюче, що воно є, - значить говорити не правду; а говорити, що існуюче є і не існуючого нема, значить говорити істинно». Отже, істина - це відповідність того, що ви знаєте або говорите, і того, що є насправді. [4, с. 317]

Альтернативні теорії істини

1) Істина не може бути прагматизмом, тобто тим що працює, тому що якщо ми її зведемо до того, що «працює», ми втратимо особливе значення: «Говорити так, як є». Вона не може означати щось «робоче», тому що вона не завжди практична (наприклад, смерть), а то, що практично, не завжди істиною (наприклад, «успішна брехня»). [4, с. 318]

2) Також істина не може бути емпіризмом, тим що ми можемо відчувати. Але якщо смак певної їжі кожен з нас сприймає по різному, комусь апельсин солодкий, а комусь гіркий. А от до прикладу математична таблиця множення, не піддається відчуттям, будучи істиною. Проблема емпіризму в тому, що він недостатньо емпіричний. [4, с. 319]

3) Раціоналістична точка зору про істину, свідчить про, те що вона може бути ясно і чітко пояснена розумом або доведена ним. І тут ми стикаємось з тим, раціоналізм – ірраціональний. Ви не можете доказати, що істина є тільки, те що може бути доведено. Наприклад, закон протиріччя. Цей закон лежить

в основі всіх доказів. Спроба його довести веде до міркування по колу. Вона спочатку припускає, що ми хочемо довести. Крім того, багато важливих істинне ясні, наприклад, те, що більшість людей якось поєднують в собі хороші і погані якості, або те, що «жити варто, для того, щоб жити»[4, с. 319]

4)Теорія послідовності : «Істина – це пов'язаність, цілісність, тотальність ідей». В нас вже є слова для визначення послідовності, зв'язаності, цілісності і тотальності. І відповідно нам не потрібно ще одне слово – істина – для визначення того ж самого. [4, с. 319]

5)Істина з точки зору емотивізму : «Це те, що я відчуваю». Тут також є словесна плутанина: змішування понять «відчуття» і «знання істини». Проте ці речі можуть і співпадати. Наприклад, любов може відчуватись як об'єктивна істина і почуття, коли святий може відчувати її по во ставленню до людини з потворною зовнішністю. Проте цінуючи її внутрішні якості особистості. Але ототожнювати любов з відчуттям це абсурдно. Тому, що почуття оманливі, такі як нерозумний страх або безрозсудні пристрасті. А деякі істини взагалі не несуть ніякого відчуття, до прикладу : «в сміттевій корзині лежать чотири скріпки».[4, с. 319]

У так званій «постправді» ми простежуємо альтеративні теорії істини, які по факту не є істиною. І ось зараз ми пожинаємо плоди постмодернізму, де проголосивши смерть Бога, і відкинули тим самим Абсолют істини згідно якої потрібно жити. Постмодернізм позмішував різні думки, спотворюючи правду, а також стер межі добра та зла, та зруйнував цінності, які базувались на християнстві.

Ісус Христос казав про себе : «Я є Дорога, Правда і Життя». Тобто Він позиціонував Себе як Абсолютну Істину, як Бога, який є Мірилом моральних законів, звідки і походить знання про людську свободу, гідність та життя. Але повстає питання можливо Він і був хорошим та мудрим вчителем але ніяк Богом. [103]

На це питання Клайв Люїс влучно відповів:

«За допомогою всього цього я намагаюсь відбити у вас будь-яку спокусу казати про Христа ту насправді велику дурницю, яку нерідко все ж можна почути : «Я готовий визнати Ісуса великим моральним учителем, але не сприймаю Його претензій на те, що Він – Бог.» Якраз цього казати просто не можна. Якби якийсь звичайнісінький собі чоловік заходився говорити те, що говорив Ісус, то був би не великим моральним учителем, а божевільним – на взірець тих, хто уявляє себе, наприклад, вареним яйцем, - або ж самим дияволом. Тут маємо зробити вибір. Отже, то був – і є - або Син Божий, або божевільний чи й хтось гірший. Можна, ніби останньому дурневі, звеліти Йому закрити рот, наплювати на Нього чи вбити Його, як втілення нечистого; а можна впасти Йому до ніг і визнати, що Він Господь і Бог. Так чи інакше, верзти поблажливим тоном різні безглузді нісенітниці про те, що Ісус був, мовляв учителем людства, не варто. Він не залишив нам такої можливості. Не мав на думці нічого подібного». [6, с. 61]

Отже, виходячи зі слів Люїса , Христос і є Богом, Який і є водночас мірилом абсолютної правди, згідно якої, відбувається оцінка подій суспільства, а не згідно «власної правди».

Також на Youtube каналі «Розумної віри» є відео, де теж пояснюються питання зла. До прикладу Френк Турек, апологет та християнський письменник, говорить так про зло : «Добрі речі досягають цілі, злі речі не досягають. Але якщо не існує ніякої цілі, то ви не можете сказати, що є щось добрим або злим. Коли ви стверджуєте, що це було зло, що те що сталося з якимись людьми, було не правильним, то ви припускаєте, по перше, що люди є об'єктивними цінними. А чому люди є об'єктивно цінними. Ви не можете зробити таке твердження з позиції атеїзму. Оскільки ніщо не є об'єктивно цінним, об'єктивно добрим чи об'єктивно поганим. Це просто результат танців вашого ДНК. Як казав відомий атеїст Річард Докінз, що не існує ні добра, ні зла, ні справедливості, ні правильного , ні не правильного. Ми

просто танцюємо під дудку наших ДНК. То якщо це так, то люди не більш цінні, об'єктивно кажучи, ніж будь хто чи будь що інше... Якщо не існує Бога, ніщо не є об'єктивно цінним. Також якщо ви стверджуєте, що зло якимось чином спростовує Бога, ви припускаєте, що в житті є мета. А все погане, що стається, відхиляється від цієї мети. Якщо Бога не існує, тоді не існує ніякої об'єктивної мети в житті. Має бути Стандарт за межами нас, який встановлює, якою є об'єктивна мета. Якщо не існує ніякої цілі, Якщо ви не маєте об'єктивної цілі, то ви не можете сказати що є щось добрим або злим.» [43]

Таким чином, робимо висновок, якщо немає Бога і абсолютної істини та мети, то московський тиран правий, адже діє відповідно власній волі та правді.

Для питання : «Бог є, але де Він у цих всіх вкрай важких обставинах та чому Він допускає та не зупиняє зло?», застосуємо евіденціальну апологетику. Ця апологетика вказує на існування Бога доказами , а докази беруть з історії, науки, суспільства та людського досвіду. Прихильники апологетики свідчень часто використовують логічні аргументи та свідчення. Евіденціальна апологетика від самого початку йде індуктивним шляхом, від приватних свідчень, зводячи їх до Бога.

Перший аргумент з доказів проти християнства, який походить від теми зла є так званий парадокс зла.

Вперше проблему зла сформулював Епікур, стверджуючи, що всемогутній і абсолютно благий Бог, яким Його уявляють люди, не допустив би існування зла. Проте зло очевидно існує, що викликає низку сумнівів:

«Якщо Бог бажає запобігти злу, але не може цього зробити, тоді Він безсилий. Якщо Він міг би це зробити, але не бажає, тоді Він сповнений злоби. Якщо Він має як силу, так і бажання, то звідки береться зло? Якщо ж Він не має ні сили, ні бажання — тоді за що називати Його Богом?»

— Епікур, Фрагмент 374. [38]

Для пояснення візьмемо релігійно - філософське вчення, так звану Теодицею (лат. theodіsea). Про нього говорив Сергій Головін під час війни у лекції : «Благий творець жорстокого світу» у інтернет просторі Християнського науково-апологетичного центру.

Термін введений Вільгельмом Ляйбніцем 1710 року. Це вчення про можливе існування Бога та узгодження існування зла й несправедливості з ідеєю мудрості, благості та всемогутності Бога. [38]

У своєму творі він писав : «Світ в якому не можливе зло, є не ідеальний». Спробуємо зрозуміти це парадоксальне визначення та прослідкуємо логіку Ляйбніца.

1. Бог – досконалий Творець;
2. Із всіх мислимих світів Бог створює найкраще;
3. Світ, в якому є свобода, кращий світу, в якому її немає;
4. Свобода немислима, без змоги зловживати нею;
5. Зловживання свободою породжує зло;
6. Світ в якому можливе зло – найкращий.

Істинна свобода не буде досягнута, якщо зло і страждання неможливі. Звідси впливає логічна відповідь на запитання: «Якщо Бог існує , чому в світі є зло і Він його не зупиняє?». [38]

- 1) Той , хто визнає існування зла, визнає існування добра.
- 2) Той, хто визнає існування добра, визнає існування об'єктивного морального закону, який дозволяє розрізняти добро та зло.
- 3) Той, хто визнає існування об'єктивного морального закону визнає існування морального Законодавця.

А отже, ми знову приходимо до висновку, що має бути моральний Законодавець, який і визначає межі добра та зла.

Звернемось в черговий раз до Клайва Люїса :

«Дехто, наприклад, пише : «А раптом те, що ви називаєте моральним законом, - це просто наш стадний інстинкт, який розвинувся в нас так само, як усі інші наші інстинкти?». Можливо, ми маємо стадний інстинкт, я цього не заперечую, але під моральним законом у мене на думці щось інше. Усім знайоме почуття, коли нами керує інстинкт – чи то материнська любов, чи статевий потяг, чи загроза голоду. Тоді в нас з'являється сильне бажання, ба навіть прагнення діяти певним чином. І звісно, інколи ми справді відчуваємо власне таке бажання допомогти іншій людині; породжує те бажання, безперечно, стадний інстинкт. Але відчувати бажання допомогти – це щось зовсім інакше, ніж відчувати, що мусиш допомогти, хочеш того чи ні. Припустимо, ви чуєте крик про допомогу від людини, яка опинилась у небезпеці. Вас, вірогідно, охоплять два бажання – бажання допомогти (унаслідок стадного інстинкту) і бажання триматися подалі від небезпеки (унаслідок стадного інстинкту самозбереження). Та на додачу до цих двох імпульсів ви відчуваєте ще й третій : він казатиме, що імпульсу допомогти слід скоритися, а от імпульс забратися звідтіля геть треба погамувати. Те, що розсуджує між двома інстинктами і вирішує, до котрого з них варто схилитися, саме інстинктом бути не може. З таким самим успіхом можна стверджувати, ніби аркуш з нотами, де вказано, що у певний момент треба натиснути не будь – яку клавішу фортепіано, а власне цю, сам є однією із цих клавіш. Моральний закон каже нам, яку мелодію грати; інстинкти ж – це просто клавіші.» [6, с. 22]

Існування зла не є причинною зупиняти віру в Бога. Існування зла насправді є доказом, що всесвіт створив Бог. Саме Він і диктує правила як жити згідно добра та зла. Проте, якщо немає морального Законодавця та Його закону, то і немає зла. Але це не правда.

Якщо ми розібрались, що існування Бога та водночас існування зла можливе, то тоді виникає питання для чого Бог допускає зло у світі? Чому допускає війну?

2022 рік Україна зустріла з страхом, з тривогою, що межує з панікою, через повномасштабне вторгнення російської армії. [16, с. 161] Поки людина не стикається лице в лице з катастрофами, на кшталт війни, вона не задумуватись над серйозними та складними питаннями. Війна це один проявів гріха, або наслідок гріха. Гріх в свою чергу веде до страждань чи нещасть не помітним чином чи у великих масштабах. І тоді людина починає звинувачувати Бога: «Чому Бог це допускає?». Але чи реду питання не підводить нас до думки, чому ми тоді не звертаємо увагу на зло у меншому прояві, наприклад обман, корупція, крадіжки і т д? Хоча ці всі речі є похідними один від одного. Якщо просити Бога зупинити війну та масштабне зло, значить потрібно просити зупинити усі решта гріхів, які людина вчиняє кожен день у буденному житті : п'янство, наркоманію, азартні ігри і т. д., а значить зупинити її свободу волевиявлень. Війна викриває гріховну людську природу. В умовах кризи, з якими стикається людство, Бог через страждання породжує позитивні зміни. Страждання як ніщо інше формують характер особистості та нації в цілому. [5, с. 83]

Ідеї істини, справедливості та свободи завжди були притаманні українському народу. Любов до істини об'єднує людей. Заради істини та фундаментальних цінностей життя люди готові боротись та нести жертви. Що свідчить жага до свободи українців, які сміливо воюють за неї, проливаючи свою кров за перемогу проти агресії тиранії, тобто проти зла. Ці люди віддають героїчно та нескорено своє життя з надією на вільне майбутнє, честь і гідність своєї Батьківщини, знаючи, що свобода дана не для зловживання, а для прояву любові до свого ближнього.

Свобода являється об'єктивною та реальною цінністю. І якщо б її не було , то не було б за що воювати. Вона є істинним благом, і відповідно

повинна бути вільною від істинно злого. А якщо є за що боротися на перекір злу, значить існує об'єктивна істина, яка походить від морального Законодавця, тобто від Бога. Даючи людині свободу, водночас Бог зробив її головним доказом Свого існування. Бо якщо б світ був без вибору, то ми були б роботами, а не людьми із власною гідністю та свободою волі. Але чи варто такий би світ було створювати, який був би не досконалим без свободи, істини та зла?

Американський політичний діяч та євангельський християнин Ч. Колсон, що наявність Абсолютного Стандарту відіграє чи не найбільшу роль саме у політиці та управлінні державою. Якщо не існує істини, то суспільний договір легко можна змінити на користь нової влади, і більше не існує протипага тиранії. [20, с. 483]

В умовах страшних подій та викликів українці проходять болючого етапу істинного націотворення, що супроводжуються болем та стражданням. Також, цим самим, Бог запобігає злу на більш глобальних рівнях, показуючи через Україну вектор істинної правди, свободи, гідності людини, любові та інших християнських цінностей і чеснот.

В умовах війни церкви все більше займають позицію істини, не йдуть за інстинктом самозбереження, а навпаки йдуть в осередок, де є проблема, щоб допомагати знедоленим, пораненим, які втратили близьких та місця проживання. Багато євангельських громад у Києві, Львові, Тернополі, Рівному та Вінниці віддали частину або всю будівлю церкви для того, щоб надати особам внутрішньо переміщеним особам тимчасове проживання, прихисток, харчі, одяг, засоби гігієни, можливість прийняти душ та попрали речі. А хтось з них йде на фронт воювати. Тим, самим також виконують основну функцію апологетики – захищаючи основні християнські істини та виступають головними свідками існування Бога. Таким чином друге питання найкраще пояснює теперішні події у дискурсі : «Де Бог під час війни? І якщо Він є, то чому не зупиняє зло?».

Висновки до Розділу III

Аналізуючи розвиток апологетики у книговидавничій діяльності, інтернет просторі та у телевізійних проєктах, бачимо вона є завжди актуальною для Церкви, особливо у сьогоденні. Захист та раціональне обґрунтування своєї віри знайшло своє місце у медіа. У свою чергу це дозволяє більшій кількості віруючих дізнатись аргументи в сторону достовірності Біблії та фундаментальних переконань християнства. Апологетика у медійному просторі досить різнобарвна, проте у своїх проявах в міру розвитку досягає своєї цілі. Кожна із християнських конфесій характеризується різним рівнем застосування принципів та методів апологетики. Лідером є протестантські церкви, а найменшим виявом у медіа є православна церква. Католицька церква займає проміжну ланку у даній сфері. Така ж тенденція зустрічається і у сфері книговидавничій.

Важливість захисту доктрин та істин християнства стають не менш важливими під час кризових обставин життя, особливо під час війни. Питання захисту віри вже повстає не у риторичі з співрозмовником, але також у дії.

Тобто розвиток апологетики у незалежній Україні в академічному чи медіа просторі має прямий вплив на суспільно – політичну діяльність та громадську позицію щодо захисту свободи, гідності та справедливості згідно Святого Письма, а тобто основні цінності християнства.

ВИСНОВКИ

Перший розділ роботи був вступним розділом, де ми намагались розібратись з поняттям апологетики, визначити основні її типи, завдання, функції та методи. Також ми дізнались про розвиток апологетики як богословської дисципліни, прослідкувавши звідки вона бере свій початок та який розвиток і функції має в Україні, а саме : від хрещення Русі і до наших днів. І ми помітили закономірність, що християнство має безпосередній вплив у націотворенні та збереженні української культури. Це одна теж із причини чому варто займатись християнською апологетикою у наші дні.

У другому розділі ми спробували провести компаративний аналіз навчальних закладів у яких викладається апологетика. Та зосередили увагу на не менш важливу діяльність Християнського наукового-апологетичного центру та його внесок у розвиток апологетики у державі. А також побачили вияви апологетики в академічному вияві у вигляді різноманітних наукових конференцій.

У третьому розділі ми визначили сучасний стан апологетики різних конфесій у книговидавництві та у медійному просторі. Виявлено, що кожна і конфесій намагається під впливом часу трансформувати свою комунікаційну систему, а саме у інтернет та телевізійних апологетичних проектах, що впливає на формування нового здорового погляду на ті чи інші речі.

А також ми бачили прямий вплив конфесійного та академічного розвитку християнської апологетики на суспільно-політичну сферу. Вивчаючи та застосовуючи апологетику, ми допомагаємо формувати культуру, пропагуючи та захищаючи фундаментальні істини, на яких будується правильний світогляд людини, що в результаті впливає генерацію в суспільстві та нації вірної системи цінностей згідно Божого Слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Друковані джерела

1. Бачинін Владислав, Черенков Михайло. Протестантська етика та дух остмодернізму. - К.: Книгоноша, 2015. - 376 с
2. Богослов'я і богословська освіта в сучасному суспільстві: Акт. питання теорії та практики. Матер. конф. Богословського товариства Євразії: Збірник статей : ЕААА.2002. 266 с.
3. Головін С. Введення в систематичну апологетику. Навчальний посібник. 3-є видання. Київ : Книгоноша. 2016. 232 с.
4. Кріфт П., Тачеллі Р. Довідник з християнської апологетики. Сімферополь : ДІАЙП. 2011. 360 с.
5. Ллойд-Джонс М. Чому Бог припускає війни. СПб.: Мірт, 2007. - 111 с.

6. Просто християнство / КлайвСтейплз Люїс; пер. з англ. А. Маслюх. – Львів : Свічадо, 2018. – 224 с.
7. ФОРУМ 20. Двадцять років релігійної свободи та активної місії у пострадянському суспільстві. Підсумки, проблеми, перспективи євангельських церков. Матеріали до дискусій / Редактор-упорядник Михайло Черенков. - К.: Дух і Літера, 2011. - 416 с.
8. Черенков Михайло. Культура впливової меншини. - Сімферополь: ДІАЙПІ, 2010. - 204 с.

II. Монографії, дисертації, наукові статті у фахових виданнях

9. Бондарчук Я. В. Шість днів творення світу (синтез релігійних та наукових концепцій) : [монографія] / Я. В. Бондарчук. – Острог : ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 152 с. (Серія «Медіа-текст в системі культури». Випуск1) Филипчук С. В. Вияви конфесійної ідентичності в книговидавничій сфері [Текст] / С.В. Филипчук // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія» / ред. кол. О. Ткаченко (головний редактор) та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. – Випуск 39. – С. 126 – 140.
10. Денисенко А. В. Інша апологетика або якою має бути сучасний захист християнської віри сьогодні: коротка рефлексія над новими книжками з

апологетики / А. В. Денисенко // Практична філософія. - 2015. - № 4. - С. 101-109.

11. Дойчик М. ПРОБЛЕМА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ У ХРИСТИЯНСЬКІЙ АПОЛОГЕТИЦІ . Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ. 2014. Випуск 19. Частина 2. 236 с.

12. Ковальчук М. Догматичні та віровчительні визначення як об'єктивні аргументи істинності християнства у світлі православної апологетики. Православний вісник. 2017. № 6. 48 с

13. Остащук І. Б. СУЧАСНЕ ХРИСТИЯНСЬКЕ МУЧЕНИЦТВО В ПАРАДИГМІ СВЯТОСТІ : НАУКОВИЙ ЧАСОПИСНАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2015. Випуск 33 (46), 75 с.

14. Пальчик А. О.Феномен чуда в католицизмі : теологічне осмислення : монографія /А. О. Пальчик; наук. ред. І. П. Мозговий. – Суми : Вінніченко М. Д., 2018. – 160 с.

15. Петрушкевич М., С. РЕЛІГІЙНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ВПЛИВУ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ : дис. ... канд. філ. наук : 09.00.11. Острог. 2018. 394 с.

16. Українське християнство в цифровомфяу світі: виклики та перспективи / за ред. А. Смирнова. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 286 с.

17. Филипович Л. Трансформації функціональності релігії в сучасну добу: причини та наслідки / Л. Филипович // Українське релігієзнавство. 2016. № 78. С 61-67.

18. Филипчук С. В. Вияви конфесійної ідентичності в книговидавничій сфері [Текст] / С.В. Филипчук // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені

Івана Франка. Серія «Філософія» / ред. кол. О. Ткаченко (головний редактор) та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. – Випуск 39. – С. 126 – 140.

19. Хромець В., Л. БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА ЯК ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО ТА СВІТСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ : дис. ... канд. філ. наук : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ. 2019. 404 с.

20. Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм. Київ : АДВ, 2008. 566 с.

21. Шкіль С. КРИЗА БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ : НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2020. Випуск 42 (55), 75 с.

IV. Інтернет-ресурси

22. An Introduction to Christian Apologetics. Paul Coulter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bethinking.org/apologetics/an-introduction-to-christian-apologetics>

23. CREDO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://credo.pro/2010/04/22759>

24. CREDO – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/CREDO_\(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/CREDO_(%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81))

25. Doug Potter. Christian Apologetic Education: A Perspective [Електронний ресурс]. – Режим

доступу:https://www.academia.edu/7292898/CHRISTIAN_APOLOGETICS_EDUCATION_A_PERSPECTIVE

26. Fidei Defensor | Захисник віри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://t.me/FidDef>

27. Got Questions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gotquestions.org/Ukrainian/Ukrainian-about.html>

28. History of the Ukrainian church [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CH%5CI%5CHistoryoftheUkrainianchurch.htm>

29. Mathematician John Lennox embarrasses himself by trying to reconcile Christianity and science [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://whyevolutionistrue.com/2019/02/23/mathematician-john-lennox-embarrasses-himself-by-trying-to-reconcile-christianity-and-science/>

30. Sean McDowell. FIVE REASONS STUDENTS MUST BE TRAINED IN APOLOGETICS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://seanmcdowell.org/blog/five-reasons-students-must-be-trained-in-apologetics>

31. Should the State Teach (about) Religion? Andrew Sorokowski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/en/should-the-state-teach-about-religion_n110804

32. Thelandoffreepeople. How reforms and civil society push Ukrainian democracy forward. Khrystyna Ivasiuk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://war.ukraine.ua/articles/the-land-of-free-people-how-reforms-and-civil-society-push-ukrainian-democracy-forward/>

33. What Is Apologetic sin Christianity? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <https://www.christianity.com/wiki/bible/strengthen-and-defend-your-faith-through-apologetics.html>
34. What is Apologetics? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bible.org/seriespage/1-what-apologetics>
35. Who was Ravi Zacharias? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gotquestions.org/Ravi-Zacharias.html>
36. Анонс: Триває реєстрація на міжнародну конференцію «Релігія і наука: від протистояння до взаємодоповнення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://risu.ua/anons-trivaye-reyestraciya-na-mizhnarodnu-konferenciyu-religiya-i-nauka-vid-protistoyannya-do-vzayemodopovnennya_n122103
37. Апологетика як наука/ лектор - професор єпископ Сильвестр (Стойчев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=7dYz_zcCLQI&list=PLGjUcLssi8qgaAT97JHKZsBeLzYiaAvz-
38. Благий творець жорстокого світу Сергій Головін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=LTg_L6UxDOK
39. Бог і проблема насильства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ffs.npu.edu.ua/kafedry/kulturolohii/boh-i-problema-nasylstva>
40. В Україні за час війни значно збільшилась кількість атеїстів і прихильників ПЦУ – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-za-chas-viyni-znachno-zbilshilas-kilkist-ateyistiv-i-prihilnikiv-pcu-opituvannya-2128261.html>
41. В Україні стартував новий україномовний проект «Розумна віра» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://svitogliad.com/news/v-ukrayini-startuvav-novyj-ukrayinomovnyj-proekt-z-hrystyyanskoyi-apologetyky-rozumna-vira/>

42. В Україні тривають підписи за заборону абортів [Електронний ресурс].
– Режим доступу:
https://risu.ua/v-ukrajini-trivayut-pidpisi-za-zaboronu-abortiv_n70151
43. Вінтонів Ю.У пошуках Бога: що нам пропонують література, філософія та богослов'я? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.ethos.org.ua/vintoniv-v-poshukah-boga/>
44. Домініканець із Києва: часто доводиться відповідати на запитання, «де в цьому всьому Бог і як Він таке допустив» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://credo.pro/2022/04/317515><https://credo.pro/2022/04/317515>
45. Зло насправді доводить, що Бог існує! Подивіться це! [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.youtube.com/watch?v=yfCFA98ojbg&list=PLew9KNz6WkRBOVwCENXPsRmp3S4siBtCh&index=3>
46. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ. Курс лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/21023/1/Pidruchnyk%28Final12%29-3.pdf>
47. Київська Богословська Семінарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ktsonline.org/>
48. Київська духовна академія [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F_%D1%96_%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F
49. Книговидавництво «Місіонер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://missioner.com.ua/>

50. Книговидавництво «Свічадо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://svichado.com/>
51. Книжкова полиця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://knigionline.com/catalog/search/?s=&q=%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B0&c_id=41
52. Креацентр Земля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://creacenter.org/uk>
53. Крижна В.В. Сокур Ю.В. Козацтво. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://arm.naiau.kiev.ua/books/history/material/navmat/tema_3/lekcia.html
54. Львівська Богословська семінарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lts.lviv.ua/history/>
55. Магістр біблійного богослов'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ktsonline.org/abiturientu/navchalni-programy/497-mbt-ua#%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD>
56. МИХАЙЛО АБАКУМОВ: АПОЛОГЕТИКА, ЩО ФОРМУЄ КУЛЬТУРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://c4u.org.ua/myhajlo-abakumov-apologetyka-shho-formuye-kulturu/>
57. Михайло ПАНОЧКО про Євромайдан: «Це не протистояння між політиками, а сутичка правди з неправдою» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/mihaylo-panochko-pro-yevromaydan-ce-ne-protistoyannya-mizh-politikami-a-sutichka-pravdi-z-nepravdoyu_n66542
58. МЦХЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://meetneed.wixsite.com/iccl-ukraine-rus/about-us>

59. Навчальна програма БВШ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lts.lviv.ua/navchalna-programa-vbsh/>
60. Надлюдина – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0>
61. Нейрохірург про Бога, мізки атеїстів та суперпам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=TZ5EuWlr2uM&list=PLQIOt3BlcEkxfk40TGxu_R1opTFvQeNhi&index=4
62. Необхідність української радикальної ортодоксії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/neobhidnist-ukrajinskoji-radikalnoji-ortodoksiji_n51453
63. Політика постправди – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B8
64. Помилка атеїзму. Чому мільйони відкидають очевидне. Документальний фільм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cnl.video/ru/film/atheist-delusion#.Y4iatHZByU1>
65. Постмодернізм – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>
66. Прикладне богослов'я. Денна форма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uets.net/?programs=prykladne-bogoslovya-stupin-bakalavra-bogoslovya-den-na-forma-navchannya>

67. Принципи деонтології та права в історії філософії. Підручник. Кузьменко В. В., Підлісний М. М., Стояцька Г.М., Головіна О.В., Шинкаренко І. О., Діса О.В., 2016. © Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/269/1/%D0%9A%D1%83%D0%B7%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92.%D0%92.-%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97....pdf>
68. Причина вірити [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ewtn.org.ua/videoarhiv/%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%96%d1%8f-%e2%84%961-%d0%b0%d0%bf%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d0%b5%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0-%d0%bc%d0%b8%d1%81%d1%82%d0%b5%d1%86%d1%82%d0%b2%d0%be-%d0%b9-%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba/>
69. Про платформу ETHOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ethos.org.ua/pro-ethos/>
70. Реакція християнина на переконливі аргументи атеїста проти Бога | Сергій Головін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=s8jW27pSmn8&t=1s>
71. Релігійні організації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/religiyni-organizaciji-v-ukrajini-stanom-na-1-sichnya-2018-r_n89734
72. Роман Соловій. Розпізнаючи час... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/roman-soloviy-rospiznayuchi-chas_n44395
73. Руйнування сімейних цінностей, або ЛГБТ – загроза національній безпеці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://risu.ua/ruynuvannya-simeynih-cinnostey-abo-lgbt-zagroza-nacionalniy-bez-pesi-ukrajini_n105499

74. Складні питання вченому християнину від атеїста – про потоп, динозаврів та людські раси... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=5equy6Td3_M&list=PLQIOt3BlcEkxWcuEqHmpYfFJnxteVvuYH&index=4

75. Слово про Слово. Християнська газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slovoproslovo.info/>

76. Східноєвропейський лідерський форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.forumeast.eu/ua/pro-nas/>

77. Таврійський християнський інститут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tci.org.ua/mission/>

78. Телебачення Віковічного Слова в Україні (EWTN Україна) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ewtn.org.ua/>

79. Телеканал «Надія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tv.hope.ua/>

80. У Києві відбувся публічний диспут між віруючими та атеїстами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/u-kiyevi-vidbuvsya-publichniy-disput-mizh-viruyuchimi-ta-atejista-mi_n46672

81. У чому полягає небезпека постмодернізму? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gotquestions.org/Ukrainian/Ukrainian-postmodernism-dangers.htm>

82. УЕТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uets.net/ru/glavnaya/>

83. Україна у XVIII ст.: становище культури та науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35673>
84. Філоненко О. Уява і правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ethos.org.ua/uyava-i-pravda/>
85. Фільм «Живі води» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=zRer0lR79pI>
86. Фільм «Метаморфози» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=tYhAEWSLj6w>
87. Фільм «Політ. Геній Птахів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=QA6S7OeaQOc&t=1s>
88. Фільм «Походження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=3BqV9ocb-c4>
89. ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я ТА АПОЛОГЕТИКА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religstud.chnu.edu.ua/res//religstud/26903fundamentalne.pdf>
90. Храм св. великомученика Дмитрія Солунського. Апологетика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka>
91. Християни для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://c4u.org.ua/about/>
92. Християнство в Україні. Методико-бібліографічні матеріали на допомогу бібліотекареві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ес/NashiVid/sNaykVidan/hrist_v_ukr.pdf
93. ХРИСТІЯНСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ (ЕКОНОМІЧНІ, ПРАВОВІ, ІСТОРИЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ) Матеріали Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.nam.kiev.ua/files/publications/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D1%96%20%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F%D1%87%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%8C.2001.pdf>
94. Християнський науково-апологетичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://scienceandapologetics.com/>
95. Християнський телеканал CNL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cnl.video/ru>
96. Християнські видавці України спільно шукають шляхи розвитку та нові форми роботи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/hristiyanski-vidavci-ukrajini-spilno-shukayut-shlyahi-rozvitku-ta-novi-formi-roboti_n38088
97. Церква і протест: у Києві пройшов круглий стіл «Богослов'я у присутності Майдану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/cerkva-i-protest-u-kiyevi-proyshov-krugliy-stil-bogoslov-ya-u-prisutnosti-maydanu_n66729
98. Чи існував Ісус насправді? Чи є які-небудь історичні докази існування Ісуса Христа? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gotquestions.org/Ukrainian/Ukrainian-did-Jesus-exist.html>
99. Чи існує Бог? Які докази існування Бога? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gotquestions.org/Ukrainian/Ukrainian-does-God-exist.html>
100. Чорноморець Ю. Нове соціальне вчення для Православної Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ethos.org.ua/new-social-ethos-ua/>

101. Шоу Джона Анкерберга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cnl.video/ru/preacher/%D0%B4%D0%B6%D0%BE%D0%BD-%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B3?page=1#.Y4ibM3ZByUl>
102. Що таке істина? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gotquestions.org/Ukrainian/Ukrainian-what-is-truth.html>
103. Я – дорога, і правда, і життя (Ісус Христос) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slovoproslovo.info/ya-doroga-i-pravda-i-zhittya-isus-hristos>
104. Як довести, що Бог існує? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://credo.pro/2022/10/331719>
105. Як змінювалась релігійність українців з 2000 року. Короткий переказ великого дослідження Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2022/02/02/504398_yak_zminyuvalas_religiynist.html
106. Як креаціонізм та еволюція впливають на світогляд людини? та інші [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gotquestions.org/Ukrainian/Ukrainian-creationism-evolution.html>
107. Як створюється та вбивається глобальна брехня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/putin-prodovzhuye-brehati-yak-ce-zupiniti-ostanni-novini-50279964.html>
108. Як Церква ставиться до теорії еволюції? «Вечірній чай» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://credo.pro/2022/09/330308>
109. Яку правду необхідно доносити Заходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://credo.pro/2022/11/333745>

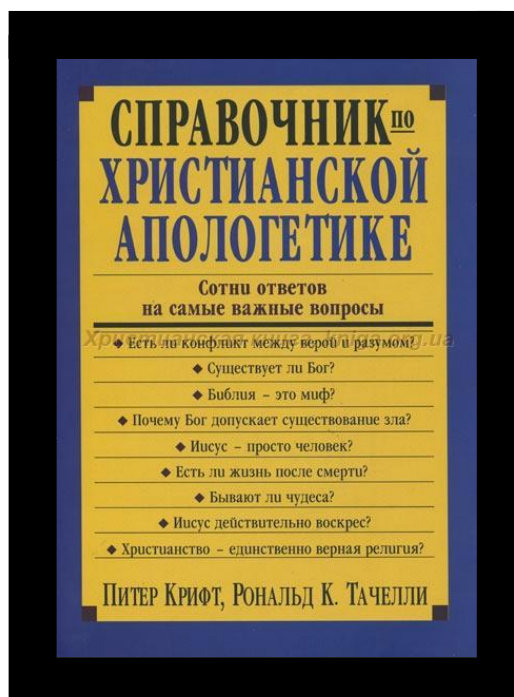
V. Законодавчі документи

110. Загальна декларація прав людини : Париж. 1948.
111. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Нью-Йорк.1966.
112. ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ. Рим.1950.

ДОДАТКИ

Додаток А

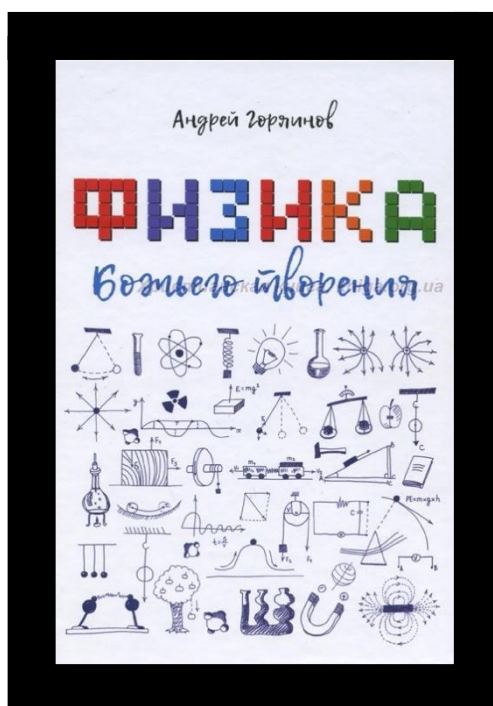

Додаток Б

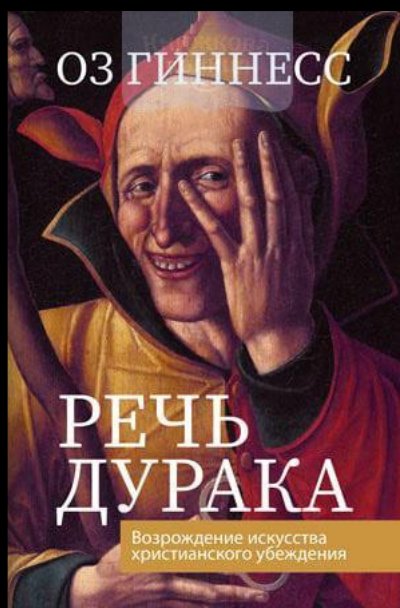
Спутник
христианского
апологета

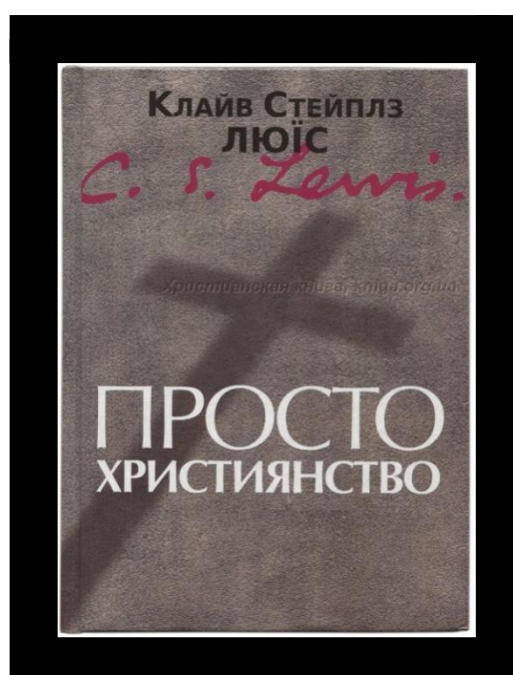

ОЗ ГИННЕСС

РЕЧЬ
ДУРАКА

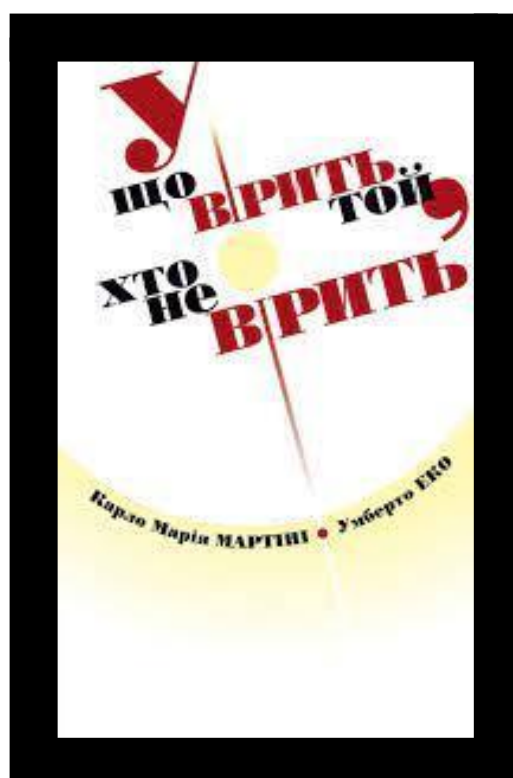
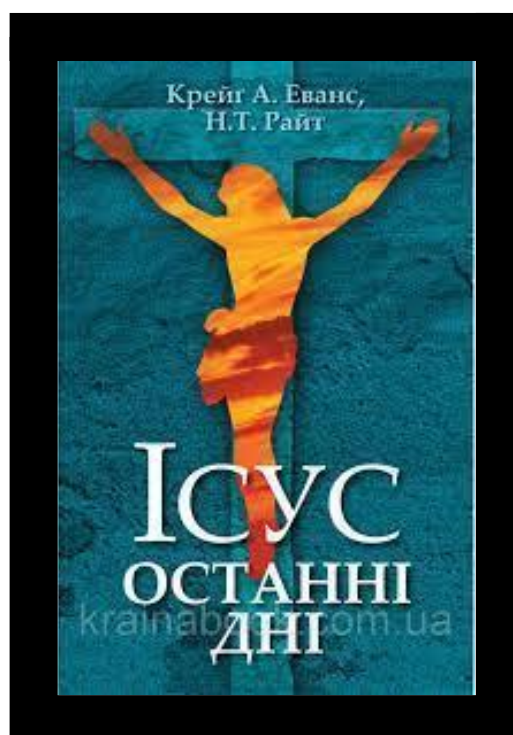
Возрождение искусства
христианского убеждения

Додаток В

